На бойния друга
Лев Петричем
редж бранител на нравст-
вените права, произтича-
щи от храбрите бойни дела
на М-О. отличенци.
IV x 522
София П. Дървингов

П. ДЪРВИНГОВЪ
Полковникъ о. з.

БОЕВЕТѢ ВЪ ИЗТОЧНИТѢ РОДОПИ ОТЪ ГРАНИЦАТА ДО КЪРДЖАЛИ ВЪ ВОЙНАТА СРЕЩУ ТУРЦИТѢ ПРЕЗЪ 1912 Г.

(ПСИХОЛОГИЧЕСКА СТУДИЯ)

Съ две скици, едната въ текста, а другата въ края

ИЗДАНИЕ НА КОМИТЕТА ЗА ПОСТРОЙКА ПАМЕТНИКЪ НА ПАДНАЛИТѢ БЪЛГАРСКИ ВОИНИ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА ГР. КЪРДЖАЛИ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ"
1939

ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА СТРАНА НА БОЕВЕТѢ ВЪ ИЗТОЧНИТѢ РОДОПИ ОТЪ ГРАНИЦАТА ДО КЪРДЖАЛИ ВЪ ВОЙНАТА СРЕЩУ ТУРЦИТѢ ПРЕЗЪ 1912 ГОД.*)

Разположение и съставъ на Хасковския отрядъ и турския Кърджалийски корпусъ.

На 4 октомврий 1912 год. опредѣленитѣ български войски да действуватъ въ посоката Хасково—Кърджали (2-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия въ съставъ 28-и и 40-и пех. полкове, шесть с. с. батареи отъ 3-и артил. полкъ, единъ мостови и единъ телеграфенъ взводове и очакванитѣ да пристигнатъ три не с. с. план. батареи и ескадронъ конница) бѣха съсрѣдоточени при гр. Хасково съ два авангарда отъ по една дружина и батарея въ с. Елехча и с. Иробасъ, а предъ тѣхъ четири погранични роти отъ 7-а и 8-а мобилизирани погранични дружини, разположени по граничнитѣ постове и на удобни за наблюдение и отбрана позиции. На тия български войски бѣ дадено наименованието *Хасковски отрядъ*.

Срещу него, подъ охраната на турската гранична стража, укрепена по постоветѣ и усилена съ две действущи дружини съ по една планинска батарея, дружинитѣ разположени по ротно около селата Акчакайракъ, Айдогмушъ, Гювренъ, Калфаларъ (само взводъ), Яхиали, Деделеръ, Чаталаръ, Енимахле и Бейкьой (само взводъ), бѣха съсрѣдоточени, готови за походъ, ешалонирано, отъ Кърджали до с. Гьоклемезлеръ една резервна и една опълченска дивизии, съставлящи единъ сборенъ корпусъ подъ наименованието *Кърджалийски корпусъ*, броещъ общо 21 дружини, 3 планински батареи, 1 ескадронъ и 1 пионерна дружина**).

Изворитѣ на нравственитѣ сили на двѣтѣ страни.

Странитѣ бѣха завършили главнитѣ си приготовления и вече всѣки часъ очакваха заповѣдь за започване на военнитѣ действия. И турцитѣ и българитѣ съзнаваха много ясно, че денътъ за съдбоносната борба е вече дошълъ и предстои да се

---

*) Сведенията за силитѣ и действията на турцитѣ черпимъ отъ хубавия трудъ на подполковникъ Кязанлъклъ Мехмедъ Мурадъ подъ надслов „Балканъ харбинде Кърджали колордусунунъ харакетлери“ както и отъ „Войната между България и Турция презъ 1912—1913 год.“ томъ V, издание на Военно-Историческата комисия.

**) Единъ опълченски полкъ, 1 дружина отъ 36-и низамски (действующи) полкъ и една нескорострелна планинска батарея бѣха съсрѣдоточени въ с. Райково и границата при вододѣла Роженъ, Смолянско

лѣе кръвь и да се умира за родината. Българитѣ се чувствуваха самоувѣрени чрезъ превъзходството на своята дисциплина, обучение, командуване и живото очарование отъ духа на Караджата и на героитѣ отъ Стара-Загора, Шипка, Шейново, Сливница и Пиротъ. Турцитѣ, въ своето си унаследено чувство на гордость, вѣрваха надменно и слепо на своето числено и морално превъзходство надъ противника, на своята обществена и религиозна сплотеность и на своитѣ войсководци, които имъ бѣха дали славата на Плѣвенъ и победитѣ надъ гърцитѣ при Велестино, Фарсала и Домокосъ. Тъй, подъ очарованието на различни изворци на вѣра въ себе си и въ своитѣ си, тридесеть хиляди войнишки сърдца отъ дветѣ страни туптѣха вече отъ дни въ очакване началото на предстоящата война. За българитѣ тя бѣ съзната отъ всички като неотразима повеля на историята и на нуждитѣ; за турцитѣ тя се явяваше въпросъ за честь и за защита на едно право, да владѣятъ чужди земи, което турцитѣ много пжти сж защищавали съ оржжие, но винаги отъ два вѣка насамъ е причинявало губене на провинции една следъ друга.

Главнитѣ началници и задачитѣ на дветѣ страни.

Хасковскиятъ отрядъ се началствуваше отъ полковникъ Дѣловъ Василъ, офицеръ съ голѣми достойнства и отлична мирновременна и бойна служби. Като поручикъ той бѣ написалъ въ 1884 г. „Книжка за обучението на рядоветѣ въ пехотата", която бѣше първата българска военна книга въ младата армия, а като младъ капитанъ дружиненъ командиръ отъ 8-и Приморски полкъ въ Сръбско-българската война той се отличи съ своята храбрость и високъ духъ къмъ инициатива при Цариброд на Нишковъ връхъ на 11 и 12 ноември и въ нощния и дневния бой при Пиротъ на 14 и 15 сжщия месецъ, въ които боеве той е въ първата линия, винаги на време дававщъ своитѣ заповѣди и своя примѣръ на хладнокръвие.

Кърджалийскиятъ корпусъ се началствуваше отъ генералъ Мехмедъ Яверъ паша, който въ турската армия е минавалъ предъ началството като добре подготвенъ офицеръ, за подчиненитѣ — като строгъ, но справедливъ и грижливъ за хората си командиръ, а за гражданитѣ — като добръ мюслюманинъ и вежливъ военначалникъ.

Задачата на Хасковския отрядъ бѣше да пази фланга и тила на II-а армия, натоварена съ обграждането крепостьта Одринъ, а задачата на Кърджалийския отрядъ, споредъ турския оперативенъ планъ № 5, бѣше: „Безъ да губи време, веднага следъ обява на войната да мине внезапно и бърже границата и да настжпи презъ Хасково за Симеоновградъ, съ цель да направи чувствителни разрушения на желѣзопжтната линия, като се старае да привлѣче къмъ себе си, колкото

може, повече неприятелски сили, обаче, *безъ да се излага на отдѣлно разбиване*".

Какъ бидоха схванати тия задачи отъ двамата командующи.

Полковникъ Дѣловъ, вѣренъ на своя духъ къмъ инициатива, най-рано и най-ясно отъ всички други схвана, че задачата най-добре ще изпълни, като разбие неприятеля предъ себе си и завладѣе Кърджали. Генералъ Яверъ паша, като точенъ и изпълнителенъ войникъ, наистина, постави корпуса надлъжъ по пжтя за Хасково, готовъ да почне изпълнението на задачата си, но зачака заповѣдь, даже и когато българитѣ почнаха

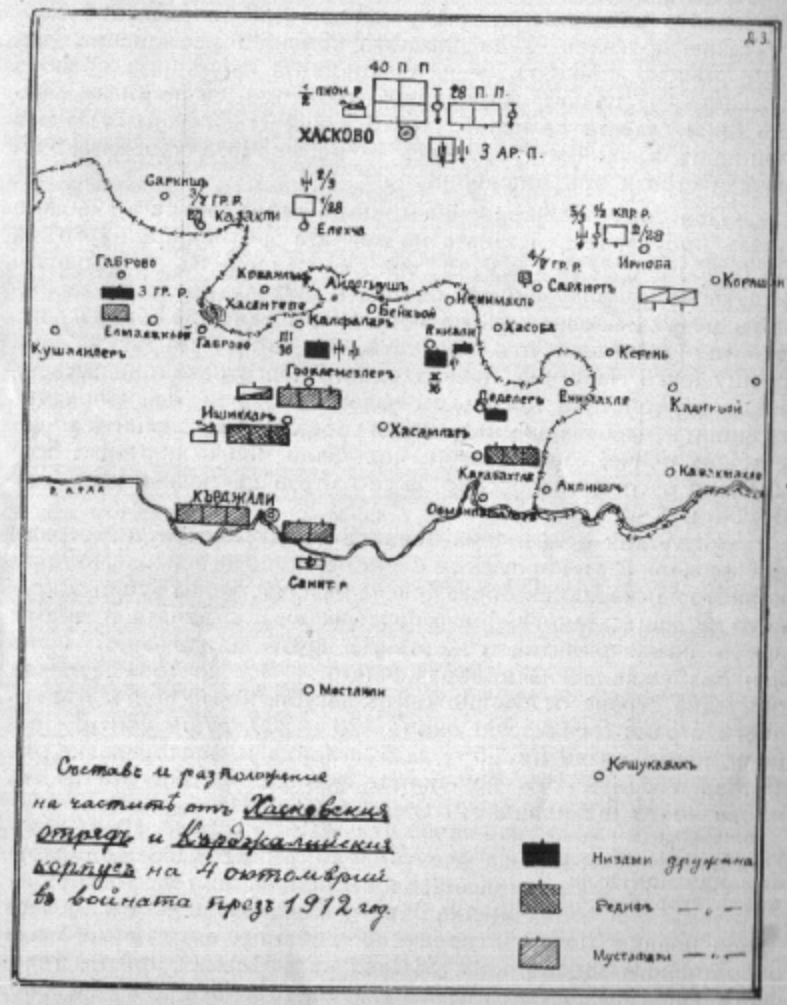

военнитѣ действия срещу него, т. е. той не бѣ се проникналъ психологически отъ оная смѣлость и духъ къмъ инициятива, безъ които задача като неговата никога не може да се постигне съ успѣхъ. Съ други думи главнитѣ борци, стоящи единъ срещу други въ Хасково и Кърджали, представляваха два характерни типа висши офицери: единиятъ — на смѣлата инициятива въ духа на поставената тактическа цель, другиятъ — на войнишкото изпълнение тактическитѣ нареждания на по-горното началство, т. е. единиятъ — на творческото действуване, другиятъ — на простото командно изпълнение, или още по-ясно единиятъ — на сжщностьта на нѣщата и ясното съзнание, че цельта непременно трѣбва да се постигне, ако ще би и главата да падне, което е единственя неизмѣненъ принципъ въ войната, другиятъ — на формата, теорията, буквата и страха отъ отговорность.

При това положение на нѣщата, които ние сега виждаме чрезъ проучване действията на двамата противници, изходътъ на борбата е билъ самъ по себе си предрешенъ въ сърдцата и духа на командуващитѣ, сърдца и духъ у които се зараждатъ и зрѣятъ основитѣ на победата, а самото ѝ доизграждане се завършва отъ войскитѣ, които се хвърлятъ едни срещу други. Наистина, превъзходната подготовка и нравствена мощь на войскитѣ могатъ въ известни случаи да поправатъ грѣшкитѣ на началницитѣ имъ и обезвредятъ тѣхнитѣ недостатъци, обаче, това винаги е костувало много жертви, а обикновено е спомогвало само да се излѣзе съ повече честь отъ борбата.

Подъ тия освѣтления боеветѣ между Хасковския отрядъ и Кърджалийския корпусъ сж боеве по-скоро на психологията отколкото на снарядитѣ, боеве повече на нравственитѣ сили отколкото на веществените, боеве поразяващи противната страна не чрезъ кръвопролитие и жертви, а чрезъ помрачение на ума ѝ и възбуждение на въображението ѝ. Всичко това се вижда отъ една страна отъ нищожнитѣ загуби, които претърпѣватъ дветѣ страни (всичко по около 120 и 200 души убити и ранени, което прави по 1.5% за българитѣ и малко повече отъ 1% за турцитѣ отъ наличнитѣ имъ сили), отъ друга отъ онова което ще изложимъ следъ малко.

Разпорежданията на командующитѣ на дветѣ страни.

На 4 октомврий въ 22 ч. 40 м. полковникъ Дѣловъ получи по телефона съобщение, че на следния день въ 7 часа преди пладне почватъ военнитѣ действия и, безъ да чака оперативната заповѣдь отъ Щаба на II-а армия, той по телефона заповѣда, частитѣ на отряда да тръгнатъ отъ Хасково, съ смѣтка щото на следния день къмъ 7 часа пр. пл. да заематъ „изходно положение за настжпление къмъ Кърджали", като 5 дружини, 12 орждия и 3 взвода пионери достигнатъ

с. Гължбецъ, 1 дружина, 4 орждия и взводъ пионери — с. Мандра, дружината и 4-тѣ орждия отъ с. Иробасъ достигнатъ с. Саржюртъ, а другата предна дружина и 4-тѣ орждия при с. Елехча останатъ на мѣстото си.

Въ сжщото време на полунощь срещу 5 октомврий генералъ Яверъ паша, предупреденъ още презъ деня отъ Щаба на Източната турска армия, че „Решено е да се предприематъ настжпателни действия. Чакайте заповѣдь за настжпление", както и че българитѣ сигурно ще сторятъ сжщото, издаде следната заповѣдь:

„1. — Въ случай, че постоветѣ бждатъ нападнати преди обявяване на войната, частитѣ силно да се отбраняватъ. Трѣбва да се обърне внимание, щото постоветѣ да не бждатъ обсадени въ постовитѣ помѣщения, а да отбраняватъ мѣстноститѣ около тѣхъ.

2. — Едновременно съ обявяване на войната отъ всички постове ще се предприеме общо нападение срещу противника.

3. — Ротата отъ с. Деделеръ. . . да настжпи (Кога? Б. наша) срещу Каджькьой и се старае да го заеме.

4. — Частитѣ отъ Айдогмушъ, Калфаларъ, Гюверенъ и Габрово ще се стараятъ да заематъ (Кога? Б. н.) Кованлъкъ и Ескикьой. . .

5. — Тъй като има опасность противникътъ да предприеме нападение и въ околностьта на Яхиали и Клисекуле, преди изпълнение на горнитѣ задачи, то въ такъвъ случай поменатитѣ части да действуватъ споредъ обстановката (Тъй първитѣ четири пункта се свеждатъ отъ самото командуване въ нищо. Б. н.)

6. — Войницитѣ отъ постоветѣ, следъ като заематъ неприятелскитѣ постове, ще се стараятъ да събератъ сведения. . .

7. — Дадени сж ясни указания на прикриващитѣ погранични части относно начина на действие въ случай, че противникътъ настжпи съ голѣми сили. Тъй като съсрѣдоточаването е свършено и посокитѣ, по които противникътъ би настжпилъ, сж силно заети, въ случай на нападение не остава освенъ да се укаже силно съпротивление (Тогава защо се издава тая заповѣдь? Б. наша).

8. — Егридеренскиятъ полкъ се намира въ Ашикларъ, а петь опълченски табури въ Кърджали.

9. — Опълченския табуръ въ Габрово влиза въ разпореждане на началника на редифската сборна дивизия.

10. Донесенията да се изпращатъ по най-бързъ начинъ. . .

11. Пионерната рота за сега ще се намира въ подчинение на опълченската дивизия.

12. — Щабътъ на корпуса въ Кърджали.

Нека веднага забележимъ, че тая важна заповѣдь е лишена отъ обща тактическа идея, бойната работа не е ясно разпредѣлена между началницитѣ на дивизиитѣ и не издържа нито най-снизходителна критика. Между това, полковникъ Дѣловъ, следъ като получи отъ Щаба на II-а армия въ 3 часа самата заповѣдь „Да настжпи по пжтя за Кърджали, като днесъ заеме линията Калфаларъ — висотитѣ южно отъ Бейкьой — Дагъ махле", веднага тръгна за с. Елехча, дето пристигна въ 7 ч. пр. пл. и дето издаде оперативната си заповѣдь, споредъ, която отрядътъ се разчленя правилно на две колони и дѣсно и лѣво странични прикрития и маневрени войски съ обща тактическа задача „да завладѣе висотитѣ южно отъ с. с. Ай-

догмушъ, Бейкьой, Енимахле и се утвърди на тѣхъ" съ ясно опредѣление на обектитѣ за атакуване, часа на тръгване, силитѣ на тактическитѣ подѣления и мѣстата на службитѣ и щаба.

Полковникъ Дѣловъ при действията застава на 3—3½ км. отъ границата, при това точно срещу най-важната точка, Айдогмушъ, къмъ кждето и насочва главнитѣ си сили, очевидно, съ твърдото намѣрение непременно да го заеме. Генералъ Яверъ паша остава въ Кърджали на 20 км. далече отъ Айдогмушъ, заетъ съ грижата повече какъ да действуватъ постоветѣ, отколко какъ той ще използува дветѣ си дивизии за постигане опредѣлената на корпуса задача. И естествено е, че при това положение на нѣщата чудно не е, че той бива победенъ, а чудно би било, ако полковникъ Дѣловъ не би победилъ, макаръ че силитѣ му по число да бѣха два пжти по-малко отъ тия на неприятеля.

Действията на 5 октомврий презъ деня. На 5 октомврий времето презъ деня бѣше ясно, но малко вѣтровито. Отъ изходното си положение подѣленията на Хасковския отрядъ тръгнаха съ закъснѣние, нѣкои отъ часъ, други отъ часъ и половина. Къмъ пладне отъ турскитѣ постове и отъ задъ тѣхъ издигащитѣ се висоти, отъ които се открива безбрѣженъ просторъ въ пространната долина на р. Марица, вече се виждаха настжпващитѣ български части нѣкжде като излизащи изъ подъ земята, другаде проточени въ колони, а на трети мѣста въ ясни бойни редове, предшествувани отъ отдѣлни групи и патрули, и всички бавно, но безспирно движещи се напредъ. Гледката за турцитѣ е била впечатлителна и нейниятъ ефектъ въ душата имъ е ставалъ още по-силенъ, понеже къмъ сжщото време отъ къмъ Свиленградъ били чути нѣколко силни гърмежи, вѣроятно взривоветѣ на моста при сжщия градъ, заложени отъ турскитѣ тамъ части.

И вече телефонитѣ почватъ оживено да работятъ. Въ 13 ч. 30 м. пограничната турска рота въ с. Габрово донася, че български сили около 4,000 души настжпватъ срещу Айдогмушъ и ротата иска патрони отъ 3-а дружина отъ 36-и полкъ.

Въ 13 ч. 40 м. началникътъ на поста Айдогмушъ донася, че българитѣ „настжпватъ масово", но доносителтъ въ вълнението си предъ впечатлителната гледка на българското настжпление пропуща да съобщи силитѣ, нито посоката на настжплението имъ.

По телефона отъ Щаба на корпуса почватъ да се предаватъ почти ненуждни нареждания, вмѣсто да се издаде една ясна и самоувѣрена заповѣдь за общо действие, главно, за придвигване на ешалонираните сили напредъ.

„По никой начинъ, казва се на началника на редифската дивизия, да не се напусне Айдогмушъ. Пунктътъ да се подкрепи и, ако е нужно, не направо съ сили да му се помогне, а като се предприеме атака съ частитѣ при Калфаларъ и Гюверенъ.

„Тая заповѣдь, обаче, не се изпълни, бележи Мехмедъ Мурадъ въ своята книга *„Действията на Кърджалийския корпусъ въ Балканската война презъ 1912—1913 год."*, понеже изпратениятъ $^{3}/_{36}$ табуръ въ помощь на Айдогмушъ, щомъ се отдалечи отъ Акчакайракъ, спрѣ и понеже като се дала заповѣдь на командира на 36-и низамски полкъ бинбаши Фазилъ бей*) да вземе подъ своя команда единъ отъ табуритѣ, при които имало и по една батарея, той, подъ предлогъ на заболяване не заминалъ, а останалъ въ Гьоклемезлеръ, както това се вижда отъ изложението, което дивизионниятъ командиръ, полковникъ Расимъ, бей бѣ направилъ следъ това до Щаба на корпуса.

Между това командиръ̀тъ на полка въ 16 ч. получи донесение отъ Айдогмушъ съ следното съдържание:

„Нашитѣ роти заематъ окопитѣ си и подъ шрапнеленъ огънь защищаватъ позициитѣ си. Загубитѣ сж доста. Неприятельтъ съ крайни сили атакува. Изпратете ми бързо помощь и бойни припаси. Повѣрения ми постъ ше браня до смъртьта си".

„Следъ това, за да не се губи време, се даде заповѣдь на 3-и табуръ отъ Кърджалийския редифски полкъ, веднага да замине за Айдогмушъ, обаче, командиръ̀тъ на тоя табуръ, колагаси Диарбекирли Фуадъ ефенди, се въздържа да тръгне, обяснявайки, че не било сполучливо неговиятъ табуръ да замине, и стана нужда командиръ̀тъ на полка да го предупреди, каквото ще да бжде, да тръгне, следъ което дружината почна да се приготовлява бавно, бавно и потегли едва следъ 45 минути. Въ сжщото време командиръ̀тъ на полка отговори на Айдогмушъ:

„Отбранявайте пункта, праща ви се помощь една дружина"

Колебанията на Яверъ паша. Отъ полученитѣ сведения отъ разни източници, продължава Мехмедъ Мурадъ, че българитѣ почнали отъ всѣкжде да развиватъ настжпителни действия, и отъ телеграмата отъ командующия Източната армия отъ 4. X., съ която се съобщава, че дипломатическитѣ отношения съ България сж прекжснати отъ 3. X., и че въ скоро време ще почнатъ настжпителни действия, корпусниятъ командиръ Мехмедъ Яверъ паша, вмѣсто да направи необходимото заключение, че войната фактически е вече почнала, не само не побърза да вземе инициативата въ

*) „Тоя офицеръ бѣше свършилъ въ Германия и дълги години бѣше учитель въ военното училище и, вмѣсто да служи за примѣръ на офицеритѣ, отъ които повечето бѣха негови ученици, той отъ начало на войната до края ѝ симулираше и не извърши никаква работа, освенъ отрицателна пропаганда между офицеритѣ" (30 стр.).

ржцетѣ си и почне действията, но понеже въ полученитѣ отъ самия него донесения, като се е говорило за неприятелското настжпление, не е имало сведения, какъ то е ставало и не е била получена заповѣдь относно обявяването на войната, той подаде следната телеграма до Щаба на Източната армия:

„Българитѣ съ 4000 души войска и население атакуваха (хюджюмъ) Айдогмушъ и боятъ продължава. Вижда се, че българитѣ се стараятъ да завзематъ преди обявяване на войната важнитѣ пунктове. Понеже не е възможно тия пунктове само съ отбрана да се задържатъ, нуждно е неприятелскитѣ атаки да се отблъснатъ съ нападения отъ съседнитѣ мѣста. (Чакамъ) заповѣдь за начина на действията и съответното освѣдомление".

Това донесенне и чакането заповѣдь, когато толкова хиляди българи настжпвътъ срещу граничнитѣ турски постове, водятъ се боеве за тѣхъ, а още въ 15 часа открива огънь и една отъ турскитѣ батареи, може да тури въ недоумение и най-слабо запознатия съ военното дѣло и природата на войната човѣкъ. Мехмедъ Яверъ паша командуваше самостоятеленъ корпусъ, при това далечъ отъ Щаба на Източната армия, бѣ длъженъ да действува споредъ развиващитѣ се събития и то да действува безъ губене на време за запитване и очакване да му се отговори. Но, ясно е, че Яверъ паша още отъ първитѣ донесения за настжплението на българскитѣ войски се почувствува силно изненаданъ, може би, почти до помрачение. И за това, не само отправя горното необмислено донесение, но взима лично телефона и запита направо Айдогмушъ, отъ коя посока се произвежда настжплението и дали противникътъ е употрѣбилъ артилерия или не. Въпрѣки дадения нему отговоръ, че неприятелтъ настжпва откъмъ Аланъ-махле и че току-що почналъ артилерийскиятъ огънь, той наново пита откжде се чува артилерийската стрелба и получави отговоръ:

„Артилерийската стрелба се чува отъ всѣкжде, обаче, не може да се опредѣли отъ коя посока се стреля".

Нѣщо повече. За да разбере, въ какво се състои работата, той заповѣда на началника на дивизията въ Гьоклемезлеръ да изпрати въ Айдогмушъ единъ коненъ офицеръ да узнае не за положението, което, безъ съмнение, бѣ много умѣстно преди да изпрати донесението до Щаба на Източната армия, а просто дали противникътъ стреля съ артилерия или не.

Между това, времето течеше, а българитѣ макаръ и бавно настжпваха на всѣкжде. Въ 15 ч. 30 м. българската батарея отъ Дѣсната колона при с. Аланъ-махле е вече открила огънь по Аудогмушъ, въ 16 ч. 30 м. е сторила сжщото и батареята отъ Лѣвото странично прикритие, северно отъ с. Хасобасъ, а въ 16 ч. 45 м. открива огънь и батареята отъ Лѣвата колона отъ с. Мандра срещу Бейкьой.

Боятъ на дѣсното българско прикритие и общо действията на всички български части.

Преди последнитѣ две наши батареи да откриятъ огънь и до като Яверъ паша чакаше отговоръ отъ Щаба на дивизията въ Гьоклемезлеръ, той получи въ 16 ч. 40 м. едно следъ друго донесения отъ 3-а погранична рота и отъ началника на войскитѣ при Гюверенъ, че български войски въ състава 4 дружини пехота заедно съ конница и артилерия настжпватъ отъ Кованлъкъ за Гюверенъ. Яверъ паша и сега, при тия важни сведения, не намѣри у себе си необходимата морална храбрость, за да издаде една заповѣдь, по силата на която да хвърли въ борбата цѣлия си корпусъ, както това бѣ направилъ полковникъ Дѣловъ съ повѣрения си отрядъ, а се задоволи, да издаде следната заповѣдь до командира на мустфъската (опълченската) дивизия:

„1 — Българитѣ нападнаха Айдогмушъ, дето боятъ продължава.
2. — Получи се донесение, че неприятель въ съставъ 4 дружини пехота заедно съ артилерия и конница настжпва отъ Кованлъкъ право по посока на Карагьозлеръ.
3. — Егридеренскиятъ полкъ, находящъ се въ Ашикларъ, да потегли по посока Хамидкьой — Карадемиръ съ задача да задържи поменатитѣ неприятелски сили, а Кушукавашкия мустафъски полкъ да се отправи за Ашикларъ, за да завърши окопнитѣ работи, започнати отъ Егридеренския полкъ".

Въ сжщото време командирътъ на 3-а погранична рота билъ освѣдоменъ за тия разпореждания и му се заповѣдало, да завземе съ нощна внезапна атака Хасанъ-тепе.

Между това, настжплението на българитѣ вече се чувствуваше отъ страна на преднитѣ турски части все повече и повече застрашително. Началникътъ на Кърджалийската редифска дивизия, който бѣ отишълъ къмъ Яхиали, за да се освѣдоми за положението тамъ, на връщане въ Гьоклемезлеръ биде посрещнатъ въ 17 ч. 20 т. съ докладъ отъ командира на 36-и низамски полкъ и че последниятъ билъ изпратилъ една дружина въ помощь за Айдогмушъ. Началникътъ на дивизията, полковникъ Расимъ бей, се разгнѣви силно отъ тая мѣрка и заповѣда, веднага да се изпрати конникъ за връшане на дружината. Скоро той не се задоволи съ това, а се качи на коня, лично застигна дружината между Гьоклемезлеръ и Акчакайракъ и я остави на върха надъ рѣката. До когато началникътъ на дивизията е билъ при поменатата дружина, командирътъ на 36-и полкъ донесълъ въ 18 ч. до Щаба на корпуса:

„При постоветѣ Яхиали, Айдогмушъ и Гюверенъ положението е много тежко. Искатъ патрони и подкрепление. Гюверенъ се намира подъ ужасенъ огънь. Бързо изпратете патрони и помощь."

По поводъ това донесение веднага лично Яверъ паша по телефона казалъ на командира на 36-и полкъ:

„Нека полковникъ Расимъ бей да изпрати единъ отъ находящитѣ се тамъ табури".

И, види се, като му се отговорило отрицателно, той запиталъ: „Защо не изпраща?"

Следъ това работата му била обяснена, както се изложи по-горе, обаче, Яверъ паша се ограничилъ само съ изказване на проклятия, безъ да настои да се изпълни заповѣдьта му.

Въ 18 ч. 5 м. отъ поста при Гюверенъ отново донасятъ, че съ неизвестенъ но многочисленъ съставъ неприятелътъ започналъ да атакува Гюверенъ и че огъньтъ билъ много силенъ, по поводъ на което Яверъ паша заповѣдва на Расимъ бей:

„По преди ви се съобщи, че българитѣ атакуватъ Гюверенъ. Боятъ продължави. Говори се, че силитѣ при Кованлъкъ били много. Предполага се, че тѣзи сили ще действуватъ и по посока на Калфаларъ, за да се явятъ въ тилъ на Акчакайракъ и Айдогмушъ. Ето защо вземете мѣрки да се осигури положението въ тази посока, като изпратите картечници и други части. Дайте заповѣдь на Пайяския полкъ да се приготви. Ако обстановката при Яхиали позволява, изпратете двѣ орждия въ Гюверенъ".

Срещу окопитѣ при Гюверенско куле настжпваха 13-а и 14-а роти отъ 28-и полкъ по всички правила на устава съ прибѣжки и съ огънь и, когато нашата батарея при Кавалъкъ почна да стреля, а защитницитѣ захванаха да се оттеглятъ отъ окопа, това биде веднага използувано отъ нашитѣ роти, които се хвърлиха напредъ и завзеха окопа, но повече не можаха да напреднатъ, понеже по тѣхъ се откри силенъ огънь отъ по-заднитѣ турски окопи. 15-а и 16-а роти, които настжпваха срещу Акчакайракъ, успѣха да достигнатъ на 1500 крачки отъ турскитѣ тукъ окопи.

По-на истокъ срещу висотата Рошавата могила при с. Аланъ-махле 2-а и 3-а роти настжпиха срещу слабитѣ тукъ турски сили, минаха границата и завладѣха висотата.

Още по-на истокъ 1-а и 2-а роти отъ 40 и полкъ, въ настжплението си подъ огъня на турцитѣ, минаха границата източно отъ Айдогмушъ и завзѣха близката висота 312.

Най-на истокъ лѣвото странично прикритие, 2-а дружина отъ 28 полкъ, мина границата, отблъсна турцитѣ предъ себе си и вечерьта спрѣ недалечъ отъ с. Ени-махле.

Всички други части при настжплението си къмъ своитѣ обекти успѣха да напреднатъ до 1000 — 1200 — 1500 крачки отъ отбранящитѣ се предъ тѣхъ турски окопани вериги и спрѣха поради тѣхния огънь.

Тъй, въ първата следъ вѣкове бойна среща между турци и българи и двѣтѣ страни се явиха една срещу друга съ онова естествено чувство на предпазливость и вълнение, което по инстинктъ живитѣ сжщества изпитватъ, когато още не сж измѣрили силитѣ си, или по-право, когато предстои да премѣрятъ силитѣ си.

Решението за нощнитѣ атаки на Айдогмушъ и Акчакайракъ.

Между това, полковникъ Дѣловъ Василъ и неговия началникъ щаба капитанъ Дюдюковъ Алекси, пламтящи отъ благороденъ огънь да постигнатъ поставенитѣ за тоя день обекти, давайки всѣки моментъ примѣръ отъ хладнокръвие и смѣлость, съ право се почувствуваха недоволни отъ постигнатото и смѣтнаха, че трѣбва непременно да се използува нощьта и да се развие успѣха. Капитанъ Дюдюковъ, който бѣ заобиколилъ частитѣ отъ Дѣсната колона, вечерьта докладва на началника си, че мѣстностьта позволява да се атакува поста Айдогмушъ презъ нощьта. До сжщото заключение бѣ дошелъ и командира на 1-а дружина 40-и полкъ, действуваща отъ истокъ срещу Айдогмушъ. Сжщо така мислѣха да постжпятъ и командира на 28-и полкъ, полковникъ Цековъ Иванъ, и командира на Дѣсната колона, подполковникъ Комсиевъ Христо. Полковникъ Дѣловъ, вѣренъ на себе си, реши да отиде лично при с. Кочашли, северно отъ Айдогмушъ, и да насочи находящитѣ се тамъ части за нощна атака на поста Айдогмушъ.

Полковникъ Дѣловъ и капитанъ Бояджиевъ въ първитѣ редове на атаката.

Сждбата на тоя постъ биде решена. Духътъ на инициатива и храбростьта на българитѣ завършиха едно славно дѣло, което ние не можемъ тукъ подробно да опишемъ. Ротитѣ и дружинитѣ въ сгжстени бойни строеве настжпиха срещу поста подъ безвредния огънь на отбраната. Капитанъ Бояджиевъ съ 1-а рота отъ 28-и полкъ достигна на 15 крачки отъ турскитѣ окопи и, като чу викове „ура!" отъ къмъ истокъ, начело на храбритѣ си войници нахлу въ окопитѣ и почна бой съ ножове. Ротата обгради поста. Презъ сжщото време 4-а дружина отъ 40-и полкъ въ парадни сгжстени колони настжпваше смѣло отъ истокъ. Полковникъ Дѣловъ, като нѣкой класически герой, вървѣше съ дружината и, въпрѣки уставъ и правилникъ, даде заповѣдь да се извика „ура!" Турцитѣ откриха огънь, но тѣ бѣха атакувани въ сжщата минута отъ капитанъ Бояджиевъ, който вече нахлуваше въ тѣхнитѣ окопи. Срещу Айдогмушъ настжпва и 3-а рота отъ Рошавата висота. Постътъ е сломенъ. Самиятъ полковникъ Дѣловъ е вече на него.

Да бжде вѣчна славата му като на Крали Марко и нека подвига му всѣкога да възпламенява българскитѣ военачалници въ бой!

Понижение духа всрѣдъ турцитѣ и храбриятъ жестъ на капитанъ Хайдаръ ефенди.

Настжплението на българскитѣ войски, още до когато не бѣше се мрѣкнало, бѣше вече създало всрѣдъ турскитѣ части и щабове кжде повче, кжде по малко понижение на духа. Тревожнитѣ донесения, искането на патрони отъ всѣкжде, „безъ фактически да е имало нужда отъ тѣхъ", сведенията, че българитѣ нападатъ на всѣкжде, недо-

мисленитѣ заповѣди, манкиранията и малодушието на тоя или оня, нервното възбуждение, което се очертава отъ това, което по-горе изложихме, които нѣща въ боя се предаватъ съ голѣма бързина и винаги въ хиперболиченъ видъ всрѣдъ войскитѣ, не минаха безъ да засѣгнатѣ изъ дълбоко духа на Кърджалийския корпусъ отъ командующия до последния войникъ. Особено силно психологично действие произведе на турцитѣ настжплението на българитѣ при Гюверенъ, отъ кждето Яверъ паша, а сигурно и самитѣ предни турски части, почувствуваха, че се застрашаватъ Акчакайракъ и Айдогмушъ. Съ настжпване на нощьта тая опасность, изглежда, е била станала цѣлъ кошмаръ, защото иначе не може да се обясни, защо полковникъ Расимъ бей, преди българитѣ да атакуватъ Айдогмушъ, вече дава въ 18 ч. 40 м. заповѣдь до командира на 36-и полкъ да нареди, действуващата рота и пограничнитѣ опълченци, заемащи тоя пунктъ, да отстжпятъ. Капитанъ Хайдаръ ефенди, командиръ на ротата отъ 36-и полкъ, заемаща Айдогмушъ, на дадената му заповѣдъ да отстжпи, обаче, отговорилъ по телефона:

„Не се унижавамъ да се покажа страхливъ и да бѣгамъ предъ мизернитѣ българи, макаръ и да проявяватъ голѣма смѣлость, като атакуватъ отъ откритото поле поста ми, който има командуващо положение. Ако не ми изпратите подкрепление ще се отбранявамъ самъ до последно издихание. Ще умра, но пакъ нѣма да обърна гръбъ на противника".

Решението на капитанъ Хайдаръ, всрѣдъ покрусения вече духъ на турцитѣ, има всичкото очарование на единъ класически подвигъ и, както ще видимъ веднага, той остана вѣренъ на думата си. Следъ часъ време вече около Айдогмушъ, както изложихме по-горе, се зави подъ слабото лунно освѣтление, което скоро се изгуби, една страхотна настжпателна стихия отъ три страни на чело на самия началникъ на Хасковския отрядъ. За храбриятъ капитанъ Хайдаръ ефенди настжпи часа на най-върховното въ живота му изпитание. Когато равниятъ на него по храбростьта си капитанъ Бояджиевъ вече бѣ влѣзълъ въ неговитѣ окопи, капитанъ Хайдаръ, бележи подполк. Мехмедъ Мурадъ въ своя трудъ, „се затичва на телефона и донася, че последната атака на българитѣ успѣла и че сж влѣзнали въ самитѣ окопи, като часть отъ войницитѣ му били пленени, но че той нѣма да се даде въ плънь".

Когато затихна борбата при Айдогмушъ българскитѣ загуби се оказаха 3 убити и 8 ранени войници, а турскитѣ 1 офицеръ, 1 подофицеръ и 6 войника убити и 10 войника пленени.

Капитанъ Хайдаръ си изпълни блѣскаво дълга и честно думата си. Нека бжде славата му вѣчна въ неговата родина!

За него подполк. Мехмедъ Мурадъ съ дебели букви пише въ книгата си: „Бу азимли ве чокъ кахраманъ забитъ дюшманданъ юзъ чевирмемишъ, мевкини теркетмемиш, дедигини япмжшъ ве шерефиле ьолерекъ колордунунъ шерефсизъ акжбетини гьормемиширъ — Този величавъ и много храбъръ офицеръ, наистина, гърбъ не обърна на неприятеля, позицията не напусна, думата си изпълни и, умирайки славно, не видѣ на корпуса безславния край" (34 стр.).

Когато Айдогмушъ агонизираше, по донесение отъ Гюверенъ, че тоя постъ е билъ вече обсаденъ, Щабътъ на корпуса потърсилъ по телефона сведения отъ жандармския постъ при Айдогмушъ, началникътъ на който отговорилъ:

„Ротата на Айдогмушъ се отбранява въ новопостроеното помѣщение. Българитѣ дойдоха до самото село и по този начинъ заобиколиха поста откъмъ тила. Хората ми единъ по единъ напускатъ каракола и бѣгатъ. Подкрепление още нѣма. Табуръть отъ Акчакайракъ замина за Гьоклемезлеръ. Азъ взимамъ телефонния апаратъ и се оттеглямъ".

Щабътъ на корпуса далъ заповѣдь жандармскиятъ началникъ да остане на мѣстото си, последниятъ, обаче, отговорилъ:

„Българитѣ идатъ и не мога да стоя повече"

и вдигналъ апарата.

Атаката на Акчакайракъ.

Сжщо така достойна за прослава е и нощната атака на Акчакайракъ, която се води отъ 3-а дружина отъ 28-и полкъ начело съ капитанъ Аджаровъ. Сжщо и тукъ ротитѣ въ взводна колона, прикривани отъ патраули, се вдигнаха храбро срещу турския постъ, минаха единъ окопъ и натрупани до него камъни и, когато дойдоха на 40—50 крачки отъ турцитѣ, часовоятъ имъ гръмна и пламна силенъ огънь по нашитѣ роти, който, обаче, бѣ безвреденъ. Нашата 1-а батарея откри огънь по поста и, понеже шрапнелитѣ се пръскаха надъ преднитѣ роти, тѣ се разстроиха. Въ това време турцитѣ вече напущаха поста и когато следъ часъ капитанъ Аджаровъ продължи атака, той завладѣ поста безъ да срещне съпротива. При тая атака 3-а дружина даде убитъ 1 войникъ, а ранени 1 офицеръ и 6 войници.

Разпорежданията на Яверъ паша и неговитѣ нови колебания

Между това, въ 21 ч., когато Яверъ паша получи сведенията за тежкото положение при Айдогмушъ, той даде по телефона категорична заповѣдь на началника на резервната дивизия въ Гьоклемезлеръ, да изпрати помощь на тоя постъ, да го освободи отъ обсадата и непременно да заеме височинитѣ при Акчакайракъ. Но, всичко това бѣше вече много късно.

Въ сжщото време Яверъ паша получи донесение отъ поста при Яхиали:

„Неприятелътъ откри огънь по всички гранични постове. При Бокачъклж, Ени-махле и Бейкьой стрелбата продължава. Неприятелската сила е голѣма. Бойни припаси нѣмаме. Неприятелътъ между Бокачъклж и Еникьой разполага съ 4 пех. дружини и 1 батарея. Противникътъ изгорѣ постътъ при Бейкьой. Бързо изпратете подкрепление и бойни припаси".

Подполковникъ Мехмедъ Мурадъ, като цитира това донесение въ поменатата своя книга и следъ като бележи, че българскитѣ сили далече не сж били толкова голѣми, казва: „Нито единъ отъ турскитѣ табури, макаръ и да бѣха снабдени съ артилерия, не биде поведенъ срещу противника. Това не направи, подъ предлогъ че е боленъ, и командирътъ на 36-и полкъ, макаръ и да му бѣше заповѣдано. Не стига това, но и съ донесенията си, че нашитѣ войски при Яхиали и Гюверенъ били поставени въ твърде тежко положение и че Гюверенъ билъ обхванатъ отъ страшенъ неприятелски огънь, сжщиятъ командиръ внесе уплаха и въ частитѣ".

Трудно може да се установи, какъ презъ нощьта останаха войскитѣ на Яверъ паша тактически подѣлени и каква тактическа работа всѣко подѣление предстоеше да извършва. Даванитѣ заповѣди за движение на дружини къмъ Айдогмушъ, на Егридеренския полкъ къмъ с. Карадемиръ, безъ да можеше да се вижда, кое бѣше изпълнено и кое не, както и отстжплението на други отъ граничната линия на югъ, както още и какво бѣ настроението на войскитѣ, по всичко това Щабътъ на корпуса бѣше въ неведение. Отъ едни обяснения, които споредъ Мехмедъ Мурадъ е билъ далъ сжщия щабъ, се вижда, че къмъ полунощь, както ще изложимъ по-нататъкъ, е било взето решение, „редифската дивизия да се намира въ зоната на Гьоклемезлеръ и Яхиали, а опълченската дивизия около Гюверенъ", обаче, въ действителность какво е било разположението, не може да се установи. А между това, доказано е отъ опита на войната, че свѣстни действия могатъ да се развиватъ само когато се действува съ цѣлостни органически единици, т. е., когато корпусниятъ командиръ развива действията чрезъ началницитѣ на дивизиитѣ, последнитѣ чрезъ полковитѣ командири и т. н. Подѣлението на една войска на дѣсна, лѣва, срѣдна колони, маневрени войски, странични прикрития и пр. е чисто тактическо дѣло, но и тия подѣления по принципъ трѣбва да се състоятъ отъ цѣлостни органически единици.

Въ 21 ч. 50 м. Яверъ паша издаде оперативна заповѣдь, обаче, тя е лишена отъ каквато и да е оперативна идея, вънъ отъ нареждането тая или оная часть да задържи противника, който би настжпилъ къмъ Айдогмушъ — а той бѣше вече въ български ржце — и Калфаларъ, или да се задържи на мѣстото си, или еди кой полкъ да отиде еди кжде и да чака заповѣдь отъ началника на дивизията или, което е още по грозно, както е това, което се съдържа въ шестия пунктъ отъ заповѣдьта му:

„6. Въ случай че противникътъ, който е завзелъ тази нощь съ атака Хасанъ-тепе (обратното е вѣрно, турцитѣ бѣха заели българския постъ на Хасанъ-тепе. Б. наша), настжпи по посока на Гюверенъ и застраши(!) тила на отдѣлението при Габрово, последното предъ числено по-силенъ противникъ (за оплашенитѣ неприятельтъ е всѣкога по-численъ, Б. наша) да се присъедини къмъ Егридеренския полкъ; въ случай, че това не му се удаде, да се оттегли презъ Максутларъ за Каракая, кждето да се присъедини къмъ находящето се на това мѣсто отдѣление. Ако ли действи та на противника не позволятъ подобно отстжпление, отдѣлението да се оттегли презъ Башли кьой — Шахинлеръ, да слѣзне на Суссусъ-буруну и, движейки се по този пжть, да се присъедини къмъ войскитѣ въ Кърджали."

Това точно начъртаване пжтя на отстжплението на две роти, като се предвиждатъ три евентуалности, е изказано съ толкова думи, колкото думи има въ останалитѣ 5 пункта отъ тая много зле написана и безъ никаква тактическа мисъль съставена оперативна заповѣдь. Вижда се ясно, че началникътъ на щаба на Кърджалийския корпусъ зле е познавалъ своята работа и не е билъ въ състояние да дава надлежна форма на тактическитѣ и командни идеи на своя началникъ.

Въ 23 ч. 15 м. Яверъ паша получи донесение отъ 3-а погранична рота, че турцитѣ завзели българския постъ на висота Хасанъ-тепе и на свой редъ донесе до командующия Източната армия, давайки си видъ, че върши работа, изхождайки отъ известна тактическа настжпателна идея, което съвсемъ не се съгласува съ отбранителнитѣ действия, които следъ малко ще разпореди въ оперативната си заповѣдь:

„За отблъсване настжплението на българитѣ срещу Карагьозлеръ, съ Божията помощь, преди единъ часъ завзехме съ атака височината Хасанъ-тепе, находяща се юго-източно отъ Габрово. Въ случай че утре българитѣ продължатъ да настжпватъ, настжплението на нашитѣ войски по посока на Кованлъкъ и Ескикьой е неизбѣжно."

Заповѣдьта на Яверъ паша за действията на 6 октомврий.

Въ 23 ч. 40 м. отъ командующия Източната армия, въ отговоръ на донесението отъ 16 ч. 30 м., пристига заповѣдь до корпуса:

„Веднага да се почнатъ неприятелскитѣ действия и да се отблъснатъ атакитѣ на неприятеля".

Обаче, Яверъ паша разбра тая заповѣдь не въ духа и буквата на заповѣдьта отъ 4 октомврий („Чакайте заповѣдь за *настжпление)*, а се хипнотизира само отъ идеята *да се отблъснатъ атакитѣ на противника* и въ 2 часа следъ полунощь издаде следната заповѣдь:

„1. Силитѣ на противника се оценяватъ приблизително така: При Ескикьой 5 пех. дружини и 1 батарея, при Кованлъкъ 4 пех. дружини и известно количество конница; срещу Бейкьой и Яхиали 1 пех. полкъ.

2. Тъй като войната не е обявена (и тая хубава! Б. наша) корпусътъ утре ще предприеме следнитѣ отбранителни действия:

а) Сборната редифска дивизия да прикрива пжтя Айдогмушъ—Якчакайракъ;

б) Находящиятъ се $^{2}/_{3}$ табуръ при Яхияли да остане на мѣстото си;

в) Принадлежащиятъ къмъ Сборната опълченска дивизия Егридеренски полкъ, заедно съ две орждия и 1 взводъ конница, подъ разпореждането на началника на опълченската дивизия, да прикрива посоката Гюверенъ—Кованлъкъ; опълченскиятъ полкъ Кошукавакъ, който се намира въ Ашикларъ, да потегли по посока на Гьоклемезлеръ и Калфаларъ

и да влѣзе въ подчинение на началника на редифската дивизия*); находящиятъ се въ Габрово опълченски таборъ, въ случай че противникъ продължи настжпателнитѣ си действия, да настжпи презъ Хасанъ-тепе, по посока на Кованлъкъ съ цель да се яви въ флангъ на неприятеля; опълченскитѣ табури (вѣроятно отъ Кърджали. Б. наша) утре въ 7 часа пр. пл. да потеглятъ за Ашикларъ, дето заедно съ пионерната рота да бждатъ готови и чакатъ заповѣдь.

3. Щабътъ на корпуса ще се намира следъ 10 ч. пр. пл. въ Ашикларъ.

Подполк. Мехмедъ Мурадъ въ цитираната негова книга, като дава телеграмата отъ комендующия Източната армия за започване на военнитѣ действия, бележи: (Рекло би се, че войната при тая заповѣдь значеше вече официално почнала — Гьойя мухасаматъ бу емирле ресменъ башладжлмжшъ олуйорду (стр. 37). А по-нататъкъ на 46 стр.: „Въпреки че българитѣ бѣха настжпили съ толкова много сили, Щабътъ на корпуса още се колебаеше и продължаваше да счита дѣйствията за погранични престрелки. Пасажътъ „да се почнатъ неприятелскитѣ действия", защото фактически войната е почнала вече (гледай телеграмата отъ Щаба на Източната армия отъ 5. X. 23 ч. 40 м.) съдържа въ себе си смисъла, че войната е обявена, и това бѣше достатъчно да накара корпуса да почне военнитѣ действия. Въпреки това, обаче, Яверъ паша се повлия отъ пасажа въ сжщата телеграма „трѣбва да се отблъснатъ атакитѣ на неприятеля."

А още по-нататъкъ Мехмедъ Мурадъ пише: „Въ сжщность, истинскитѣ причини, които сж накарали командира на корпуса да вземе колебливо решение сж следнитѣ: Погрѣшнитѣ сведения относно численото превъзходство на противника, непосрѣдствено предъ него, неговата, на командира на корпуса, нерешителность, лишниятъ страхъ отъ отговорность и липсата на инициатива. Това сж причинитѣ за проявената инертность отъ страна на Кърджалийския корпусъ срещу действията на българскитѣ войски" . . . „Положението на 5 срещу 6 бѣше благоприятно за корпуса. Отъ гледна точка на численость срещу тѣзи (български) 8 дружини турцитѣ разполагаха съ 17 пех. табура, нѣколко отдѣления федаи (решени да умратъ) и 2 с. с. план. батареи. Наистина, българитѣ имаха надмощие съ артилерията, но за това пъкъ тѣхната полска артилерия, влачена отъ волове, не можеше да бжде подвижна, тогасъ когато турската артилерия съ обхватни действия можеше да бжде отлично използувана отъ частитѣ, които познаваха педа по педа мѣстностьта. Въ замѣна на завладѣването отъ българитѣ на постоветѣ Айдогмушъ и Акчакайракъ, турцитѣ завладѣха Хасанъ-тепе, който заемаше командуваще положение надъ тѣхния дѣсенъ флангъ. Ако Щабътъ на корпуса бѣше изпратилъ въ Хасанъ-тепе поне единъ полкъ

*) Този пунктъ не се изпълни и полкътъ не влѣзе въ връзка съ дивизията.

съ една батарея, които да заематъ положение въ флангъ и тилъ на противника, щѣше да се разшири успѣха и възможно бѣше другия день, 6. X., да се увѣнчаеше съ блѣскава победа въ полза на турцитѣ. Взетото, обаче, погрѣшно решение и долуизложената ялова заповѣдь (гл. по-горе заповѣдьта отъ 2 ч. сл. полунощь. Б. наша) дадоха, за жалость, отрицателни резултати" (гл. 46 и 47 стр.).

Между това, ако Щабътъ на Кърджалийския корпусъ бѣше овладѣнъ отъ липса на какъвто и да е настжпателенъ духъ, не единъ отъ турскитѣ по-долни началници горѣше отъ желание да се хвърли въ смѣлъ бой срещу противника си. Началникътъ на редифската дивизия, полковникъ Расимъ бей, на разсъмване донесе до Щаба на корпуса, че ще настжпи срещу противника отъ Калфаларъ и Гюверенъ и че силитѣ, които ще настжпятъ отъ Гюверенъ, се състояли отъ Егридеренския редифски полкъ, една планинска батарея и една картечна рота и че на частитѣ при Габрово, а именно кърджалийската погранична дружина, 1 табуръ отъ Кърдж. редифски полкъ, кърджалийскитѣ и пашмаклийскитѣ федаи била възложена задачата, щомъ почне боя, да застрашаватъ фланга и тила на противника.

Заповѣдьта на полков. Дѣловъ за действията на 6 октомврий.

Полковникъ Дѣловъ за действията на 6 октомврий издаде вечерьта на 5 октомврий въ 10 ч. 30 м. твърде късата и ясна заповѣдь, въ която сжществената бѣше:

„§ 2. Утре отрядътъ да продължи изпълнението на задачата споредъ заповѣдь № 2.

§ 3. 4-о не с. с. артил. отдѣление отъ 2-и план. полкъ се придава къмъ колоната на полковникъ Цековъ.

§ 4. Дветѣ с. с. батареи отъ колоната на полковникъ Цековъ да влѣзатъ въ състава на Маневренитѣ войски, на северъ отъ височината Гювенчлеръ.

§ 8. Азъ ще се намирамъ на височината южно отъ с. Айдогмушъ".

Презъ нощьта пехотнитѣ части се окопали. Разпорежданото, две отъ с. с. батареи отъ дѣсната колона да бждатъ премѣстени при маневренитѣ войски, не е могло да се изпълни. Не с. с. батареи пристигнали на опредѣленитѣ имъ мѣста къмъ 6 ч. 30 м. две въ Ескикьои и една въ с. Айдогмушъ.

Тъй въ българска страна има редъ въ нѣщата, защото е имало порядъкъ въ главитѣ.

Действията на 6 октомврий.

При даденитѣ заповѣди за действията за презъ тоя день отъ дветѣ воющи страни, боеве се развиха само на двата фланга, а главнитѣ сили на дветѣ страни (Дѣсната и Лѣвата български колони и турската редифска дивизия) се срещнаха при с. Гьоклемезлеръ, безъ да се развие нѣкакъвъ що-годе сериозенъ бой, освенъ из-

гърмяването на известно число снаряди отъ турската с. с. и българската 12-а не с. с. батареи, чиито снаряди, и на дветѣ батареи, не достигаха до бойното разположение на обстрелванитѣ части. Когато късно въ бойното разположение пристигна 3-а с. с. батарея и зае позиция западно отъ с. Чакърларъ, тя съ нѣколко изстрела разпръсна турцитѣ предъ Гьоклемезлеръ. Настжпването на нощьта не позволи тукъ да се направи нѣщо повече презъ цѣлия втори день на войната. Бой доста сериозенъ и тежъкъ за дветѣ страни, обаче, се развн на дѣсния български флангъ и Страничното тукъ прикритие. Турцитѣ имаха инициятивата. Подполковникъ Мехмедъ Мурадъ описва действията по следния начинъ:

Боятъ при Кованлъкъ. На 6 сутриньта ротата отъ 36-и низамски полкъ, находяща се на поста Гюверенъ, заедно съ пограничнитѣ войници и съ опълченцитѣ откриха огънь по българскитѣ две роти, находящи се срещу тѣхъ. Къмъ стрелбата се присъедини следъ това и Егридеренския полкъ, находящъ се на позиция въ лѣво отъ тѣхъ. Дветѣ роти отъ Егридеренския полкъ, които се намираха въ лѣво отъ това мѣсто и които още не бѣха заели окопитѣ, настжпиха срещу дѣсния флангъ на българскитѣ роти. Българитѣ удължиха фланга си тукъ съ една рота, която въ 7 ч. 30 м. посрещна съ огънь поменатитѣ турски роти. Българитѣ, които узнаха за настжплението на турцитѣ откъмъ Елмалжкьой, още въ 6 ч. 15 м. бѣха вече открили огънь съ една полска с. с. батарея по нашитѣ настжпващи части. Следъ това друга непріятелска батарея зае позиция източно отъ Кованлъкъ и откри огънь по редифския полкъ; последниятъ, по липса на артилерия, която да подкрепи настжплението му и, обхванатъ отъ силенъ непріятелски артилерийски огънь, биде принуденъ да спре настжплението си, въ което положение остана до 13 часа.

Отдѣлението отъ Габрово, въ съставъ две опълченски роти и часть погранични войници, настжпи при зори по посока на Кованлъкъ, а друга опълченска рота и часть погранични войници настжпиха по посока на Хорозларъ. Въ тази посока, на единъ клм. северо-западно отъ Кованлъкъ, българитѣ имаха 1 взводъ полска артилерия съ 1 взводъ пехота за охрана. Тукъ опълченцитѣ се държаха много храбро; тѣ доближиха до самата непріятелска артилерия, кждето единъ отъ федаитѣ, Ахмедъ Айдогмушлу, падна убитъ. Малко остана опълченскиятъ табуръ съ часть доброволци да се яви въ тила на българската позиция. За българитѣ настжпи критическо положение. По липса, обаче, на единство въ командуването и поради това че частитѣ бѣха разпокжсани, успѣхътъ на турцитѣ не можа да се разшири. Българитѣ, благодарение на това, че повикаха на помощь и другитѣ две орждия отъ батареята и усилиха охраната съ една пехотна рота ($^{15}/_{28}$ р.), а

особено благодарение на силния артилерийски огънь, успѣха да излѣзнатъ отъ критическото положение, въ което се намираха. Българската рота, подкрепена съ огъня на полската артилерия, се хвърли въ контъратака и отхвърли опълченскитѣ роти назадъ. Въ това време, подъ защитата на огъня отъ една полска батарея, се опитаха да минатъ въ настжпление и находящитѣ се срещу поста Гюверенъ други български роти (2 роти отъ $^{4}/_{28}$ дружина), но бидоха спрѣни отъ силния огънь отъ Гюверенския постъ и отъ низамската рота, заедно съ опълченскитѣ и пограничнитѣ войници, находящи се на позиция около поста".

Яверъ паша излиза напредъ къмъ бойния фронтъ. „Командиръть на корпуса, продължава Мехмедъ Мурадъ, въ 10 ч. се яви на височината северо-западно отъ с. Ашикларъ и отъ тамъ наблюдаваше критическото положение на частитѣ. Като единствено разпореждане, и то само за да се осведоми върху общото положение, той изпрати въ 11 ч. по офицеръ следната заповѣдь до началника на дивизията въ Гьоклемезлеръ:

„Полкъть въ Гюверенъ се намира въ критическо (!) положение. Настжпете откъмъ лѣвия флангъ за да му помогнете. Само, че трѣбва да се осведомите по-отблизу върху положението и съобразно съ това да действувате".

Въпрѣки тая заповѣдь, не само не се изпрати (защото заповѣдьта не бѣше категорична. Б. наша) никаква помощь на Егридеренския полкъ, но не се изпратиха никакви сили и на Калфаларъ, та тази посока остана праздна. Въ 13 ч. една българска дружина ($^{3}/_{28}$), следъ като отхвърли нашия низамски взводъ, опълченцитѣ и пограничнитѣ войници при Калфаларъ, се насочи къмъ Казанъ-тепе. Тукъ на склона, западно отъ това тепе и близу до гребена на височината, дружината намѣри една турска рота, вѣроятно отъ редифския полкъ, събрана на купъ и безъ мѣрки за охранение, по която откри внезапно силенъ огънь и я съвършенно разпръсна. По този начинъ българитѣ се явиха въ флангъ на Егридеренския полкъ и въ тилъ на отдѣлението при Гюверенъ. При това положение Егридеренскиятъ полкъ започна да отстжпва, което отстжпване скоро се превърна въ паническо бѣгство. Въ сжщото време българитѣ започнаха да атакуватъ отдѣлението при Гюверенъ (1 низамска рота и часть опълченци) отъ фронта. И това отдѣление, което до това време, въпрѣки силния непріятелски артилерийски и пехотенъ огънь, бѣше се задържало на позициитѣ си, виждайки отстжплението на редифския полкъ и появяването на противника въ тила, се принуди да отстжпи, преследвано само съ огънь отъ страна на противника.

Командиръть на корпуса, щомъ видѣ отстжплението на Егридеренския полкъ, въ 14 ч. 30 м. изпрати съ офицеръ

следната заповѣдь до началника на дивизията въ Гьоклемезиеръ:

„Егридеренскиятъ полкъ отстжпва въ безпорядъкъ. За да се помогне, необходимо нуждно е да се предприеме атака въ посока на Калфаларъ".

Командирътъ на корпуса, за да защити Егридеренския полкъ, изпрати по посока на с. Карадемиръ находящия се въ околностьта на с. Хамидкьой Даржделенски опълченски табуръ и пионерната рота отъ Ашикларъ."

Следъ това Мехмедъ Мурадъ, като отбелезва, че турскитѣ войски при Гьоклемезлеръ бездействували, „въпреки че тукъ противникътъ действуваше мудно и нерешително", описва какъ Яверъ паша заминалъ за Гьоклемезлеръ за да поеме лично командуването, какъ като стигналъ до изхода на с. Ашикларъ срещналъ изпратения по-рано въ Яхиали офицеръ, който му доложилъ, че застигналъ частитѣ отъ Яхиали да отстжпватъ едни къмъ Алимбейлеръ, други къмъ Хасъмларъ, какъ пашата заповѣдалъ на находящия се въ Ашикларъ 3-и Кърджалийски опълченски табуръ да настжпи за Алимбейлеръ за да спре преследването отъ страна на неприятеля и какъ Яверъ паша се отказалъ да продължи пжтя си до Гьоклемезлеръ, следъ като въ сжщото време пристигнали командиритъ на 2-и табуръ отъ 36-и низамски полкъ и тоя на батареята, които му представили положението критическо, а силитѣ на българитѣ просто фанастични.

Боятъ при Яхиали. Между това, действията при Яхиали отъ българска страна не бѣха толкова страшни. Тамъ настжпваше Лѣвото странично прикритие ($^{2}/_{28}$ дружина, $^{5}/_{3}$ батарея и взводъ картечници), което на 6 сутриньта въ боенъ редъ се насочи къмъ Ени-махле и намѣри окопитѣ предъ това село праздни отъ хора, но съ нѣколко чучули съ фесове за заблуждаване на българитѣ. Следъ това частитѣ все въ боенъ редъ настжпиха къмъ Яхиали, но като наближиха с. Чанакларъ бидоха обстреляни съ огънь отъ окопитѣ, източно отъ това село, отъ две роти на $^{2}/_{36}$ табуръ. Батареята излѣзе на позиция и въ 9 ч. 40 м. откри огънь по турскитѣ вериги. Следъ това ротитѣ настжпиха смѣло съ прибѣгване и, когато достигнаха на 200 кр. отъ турцитѣ, последнитѣ започнаха безредно да отстжпватъ. Българитѣ заеха височината и преследваха съ огжнь отстжпващитѣ. Въ 11 ч. българскитѣ тукъ части, т. е. цѣлото Лѣво странично прикритие на Хасковския отрядъ, достигнаха височината южно отъ Яхиали, а следъ малка почивка настжпиха и заеха висотата между Киразлж и Кюпрюлю, дето и се окопаха.

„Яхиалийскиятъ отрядъ, бележи Мехмедъ Мурадъ, не указа никаква съпротива, а артилерията му не даде нито единъ изстрелъ. Началникътъ на отряда веднага заповѣда да се отстжпи, като въ смущението си забрави ротитѣ при

Яхиали и Деделеръ. Ротата при Деделеръ, при атаката отъ една слаба българска погранична часть, се сбърка и, вмѣсто да отстжпи по посока на Ашикларъ, отстжпи къмъ Кушукавакъ. . . Отрядътъ при Яхиали, следъ като отстжпи въ безпорядъкъ, въ 15 часа се събра въ Ашикларъ. Причинитѣ, тоя отрядъ да отстжпи, безъ да окаже съпротива, трѣбва да се търсятъ въ взаимнитѣ разпри и обвинения, между командира на табура и тоя на батареята, както и въ тѣхната нерешителность. Когато командиритъ на корпуса поиска обяснения за станалото отъ командира на табура, който пристигна въ Ашикларъ преди табура си, както и отъ командира на батареята и двамата почнаха да се обвиняватъ единъ други. На запитването отъ командира на корпуса, отправено къмъ майоръ Али Хайдаръ бей, кжде му е табура, последниятъ му отговорилъ:

„Табура-мабуръ нѣма, на среща има цѣла неприятелска дивизия, която не ни даде възможность глава да вдигнемъ; не бѣше възможно даже и да се стреля, защото надъ насъ наблюдаваха самолети, българската конница ни преследва до Кюпрюлю, следъ това какво стана незная."

На въпроса, защо не е държалъ връзка съ противника, сжщиятъ отговорилъ:

„Каква свръзка ще държа, ефендимъ, когато противникътъ не ни даде възможность да си отдъхнемъ."

Командиритъ на батареята капитанъ Вехби ефенди въ преувеличенията за противника не падна по-долу отъ командира на табура. Той сжщо казваше, че противникътъ разполагалъ съ едно артилерийско отдѣление, че видѣлъ нѣщо като самолети, а колоната на противнике не могла по никакъвъ начинъ да се опредѣли; той още казалъ, че цѣлата граница отъ Бокчукларъ до Бейкьой била пълна съ български войски.

Човѣкъ не може да не се очуди, продължава Мехмедъ Мурадъ, какъ командиритъ на корпуса можа да слуша подобни обяснения. Умътъ на човѣкъ не може да побере, защо тѣзи офицери се оставиха безъ да бждатъ наказани. Тия обяснения, които съвсемъ не отговаряха на истината, а бѣха съчинени отъ поменатитѣ офицери, за да прикриятъ своето малодушие, не останаха безъ да окажатъ известно влияние върху мислитѣ, нервитѣ, па даже и решенията на корпусния командиръ. Въ сжщата минута той се отказа да продължи пжтя си за Гьоклемезлеръ".

Яверъ паша решава да оттегли и събере силитѣ си при Ашикларъ. Тукъ Мехмедъ Мурадъ дава като документъ, вѣроятно извлѣченъ отъ нѣкой докладъ на Яверъ паша, какъ последниятъ разсжждавалъ въ тоя моментъ, какъ сжщиятъ приемалъ, че срещу него има 6 български полка, какъ неговитѣ сили въ тоя моментъ при Гьоклемезлеръ били око-

ло 6,000 души, какъ съ тия сили не било възможно да се задържи противника отъ около една дивизия, какъ пѫтьтъ на отстѫплението му се застрашавалъ, какъ корпусътъ билъ изложенъ на катастрофа и какъ въ резултатъ отъ разсѫжденията Яверъ паша решилъ да заеме съ корпуса си позиция при Ашикларъ, която позиция по характера на мѣстностьта била силна и заемала командуваще положение по посокитѣ къмъ Гюверенъ, Гьоклемезлеръ, Кюпрюлю и Яйладжикъ съ цель да задържи противника.

Ясно е, че Яверъ паша биде поразенъ отъ чутото и виденото, защото безъ да провѣри сведенията, които му се дадоха, издаде въ 14 ч. 10 м. заповѣдь, редифската дивизия да се оттегли на позиция при Гьоклемезлеръ, а опълченската — при Каракая, като не пропуска да изброи въ заповѣдьта си преувеличенитѣ български сили, настѫпили срещу Яхиали, цѣли 2 пех. полка, 1 коненъ полкъ и 1 артилерийско отдѣление, тогазъ когато тѣ бѣха, както знаемъ, само 1 дружина, 1 батарея и взводъ картечници.

Нѣщо повече. Яверъ паша, понеже, следъ като издаде заповѣдьта, не получи никакво донесение, каквото очакваше за противника къмъ Кюпрюлю, почна силно да се тревожи отъ мисъльта, че българскитѣ сили отъ къмъ Яхиали сѫ се насочили къмъ югъ. Ето защо въ 17 часа той изпрати единъ офицеръ за да разузнае посоката Хасъмларъ—Яйладжикъ—Карабахтлѫ, което трѣбваше да направи преди да вземе решението си, а пъкъ пристигналия взводъ планинска артилерия отъ Яхиали съ събранитѣ тукъ войници изпрати да заематъ позиция на висотата при с. Исаклѫ.

Яверъ паша се връща въ Кърджали. А когато пъкъ въ 16 ч. 30 м. получи отъ Кушукавашкия каймакаминъ, че ротата отъ Деделеръ се оттеглила на югъ отъ р. Арда и че телефонната линия Ходжаларъ—Кърджали била скѫсана, Яверъ паша се почувства съвсемъ застрашенъ и реши да се върне въ Кърджали съ намѣрения: да преведе въ редъ Егридеренския полкъ; да прикрива посоката Кадирлеръ—Сюлейманларъ; да привлѣче отъ Гюмюрджина нестроевитѣ войници; да въоружи цѣлото население годно да носи оружие, като на другия день мине въ настѫпление; да добие сведения за положението къмъ Ходжаларъ; да успокои кърджалийското население, и да влѣзе въ връзка съ Щаба на армията.

„Когато Щабътъ на корпуса пристигна въ Кърджали, бележи въ книгата си Мехмедъ Мурадъ, въ града нѣмаше други чиновници освенъ нѣколко души телеграфисти; часть отъ населението бѣше избѣгало, а друга се готвѣше да бѣга. Оставенитѣ въ Кърджали нѣколко стотинъ опълченци бѣха се разбѣгали преди това, та останали бѣха само 30—40 души; идващитѣ отъ бойната линия дезертьори на групи, на групи минаваха южно отъ р. Арда. Корпусниятъ командиръ изпрати патрули по брѣга на рѣката за да спиратъ бѣгалцитѣ. Отъ всичко това се вижда, че още отъ първия день на войната военнитѣ действия сѫ се измѣстили отъ правия си пѫть."

Психологически причини за деморализацията на Кърджалийския корпусъ. Цѣлиятъ Кърджалийски корпусъ и населението чрезъ него бѣха жертва на слуховетѣ, жертва на преувеличенитѣ сведения за неприятеля, които съ нови преувеличения се предаваха отъ уста на уста и отъ мѣсто на мѣсто, за да се върнатъ обратно съ още по-нови преувеличения и за да се повѣрватъ. За да се дойде до това психологическо състояние, безъ съмнение, слуховетѣ относно българскитѣ войски, още преди да почнатъ военнитѣ действия, ще да сѫ били сѫщо не особено благоприятни за духа на турската войска и турското население. Въ съзнанието на турцитѣ сигурно българитѣ ще да сѫ се очертавали като противникъ, който въ една война ще се бори не само съ голѣмо мѫжество, но и съ високо чувство на отмѫщение. Турцитѣ знаяха много добре, какъ храбро се борѣха българитѣ въ самата Турция, за да се освободятъ и колко страдания и пакости претърпѣха тѣ отъ турска страна при потушаване на възстанията. И тѣ лесно можаха да допуснатъ, че въ деня за разплата българитѣ ще знаятъ, какъ да си отмѫстятъ. Въ това отношение, ако и най-слаба мисъль е имало въ съзнанието на турцитѣ, тая слаба или тъмна мисъль лесно можеше при първитѣ неуспѣхи отъ турска страна да вземе силата на кошмаръ и разстрои духа на турската войска и турското население на театъра на борбата, както и стана.

Отстѫплението на редифската дивизия отъ Гьоклемезлеръ е почнало съ изтегляне на планинската батарея въ 15 ч. 10 м. „$^{3}/_{36}$ табуръ, бележи Мехмедъ Мурадъ, заедно съ картечната рота се оттегли въ Ашикларъ до нѣкѫде въ порядъкъ, кѫдето завари $^{2}/_{36}$ табуръ (безъ една рота); табурътъ се разположи на бивакъ около пѫтя южно отъ самото село. Не много следъ това почнаха да отстѫпватъ опълченскитѣ и редифскитѣ табури и скоро отстѫплението имъ се превърна въ паническо бѣгство — тѣ се точеха като стадо къмъ Кърджали" (56 стр.).

Нѣщо повече. „Движущиятъ се дезертьорски потокъ право къмъ р. Арда, преди да дойде до нея, излѣзлитѣ отъ ржцетѣ на началницитѣ части, редифскитѣ въ по-голѣмата си часть, а опълченскитѣ напълно, се пръснаха, за да не могатъ да се събератъ вече; мѣстнитѣ офицери и войници се разотидоха при семействата си и всѣки бѣше се предалъ на грижитѣ за децата си. Най-после Щабътъ на корпуса се помѫчи да събере частитѣ си при Джебирогулларъ, южно отъ Арда, за

което и спре на това мѣсто низамскитѣ табури и артилеріята. Въ това отношение най-голѣма заслуга има ревностния и добъръ патріотъ, командиръть на 4-та погранична рота капитанъ Исмаилъ бей, който винаги държеше ротата въ ржцетѣ си. Така се приключи черната и срамната страница (кара ве юз къзартжджж сахифеси) на почналото се на 5 октомврий разложение на корпуса" (58 стр.).

Хасковскиятъ отрядъ тоя день достигна линията, която му бѣ опредѣлена отъ Щаба на 2-а армия. Презъ деня въ 2 ч. 30 м. полковникъ Дѣловъ изпрати до сжщия щабъ донесение, че по пладне отрядътъ е заелъ линията с. Гюеренъ — височинитѣ източно отъ с. Чакърларъ, а вечерьта и следното донесение.

„Днесъ, 6 октомврий, 6 ч. сл. пл. отрядътъ зае височинитѣ, източно отъ с. Карадемиръ — височинитѣ южно отъ с. Чакърларъ. Лѣвото странично прикритие заема височинитѣ южно отъ с. Яхиали. Щабътъ на отряда — въ с. Чакърларъ".

Върху това, което презъ деня бѣ станало въ турскитѣ части, полковникъ Дѣловъ нѣмаше почти никакво сведение. Липсата на конница като че бѣ вързала ржцетѣ му. Тия обстоятелства както и широкиятъ фронтъ, на които настжпваха частитѣ му, го заставяха, следъ бързото изгубване на съприкосновението съ неприятеля, да се въздържи отъ едно ускорение на настжплението.

Между това, за положението на Кърджалийския корпусъ въ турската Главна квартира презъ нощьта срещу 7 октомврий се получило следното донесение отъ Щаба на Източната армия:

„Отъ Кърджалийското командуване днесъ сж били изпратени три телеграми, които получихме сега, и споредъ които неприятельть е продължилъ настжплението си въ посока къмъ Гьоклемезлеръ. Егридеренскиятъ редифски полкъ се е съпротивлявалъ до 2 ч. 30 м. сл. пл., а следъ това почналъ да отстжпва разбъркано. Презъ това време и отрядътъ при Гьоклемезлеръ, състоящъ се отъ полковетѣ Кърджали и Паласъ и отъ три опълченски табури, билъ принуденъ да отстжпи предъ силния неприятель и въ 3 ч. сл. пл. започналъ да пристига въ Ашикларъ въ разбъркано състояние. Опълченцитѣ и населението били разпръснати, а Егридеренскиятъ полкъ е билъ толкова разстроенъ, че не можалъ да се приведе въ редъ. За това дадена била заповѣдь, тази нощь дивизията (корпусътъ?) да отстжпи въ редъ задъ р. Арда, а щабътъ билъ премѣстенъ въ Мастанлж. Очаква се една часть отъ неприятелскитѣ сили да се спуснатъ къмъ Гюмюрджина, за да заематъ линията. Източната армия не е въ положение да помогне тамъ. Моля, да се изпрати отъ Цариградъ и Гюмюрджина нуждното количество части, които да се отправятъ за Мастанлж и усилятъ тамошнитѣ войски, които, изглежда, сж разложени".

Действията на 7 октомврий на българитѣ. Още презъ деня на 6 октомврий полковникъ Дѣловъ бѣ решилъ, че на следния день при продължаване на настжплението да насочи колонитѣ възможно по концентрично на главната ость Хасково—Кърджали, което при липсата на достатъчно сведения за неприятеля му позволяваше по-сигурни действия. Поради дъжда, който валя презъ деня, пжтищата бѣха станали кални и движението на полската артилерия се затрудни значително. Въ 5 часа сл. пл. полковника Дѣловъ издаде своята оперативна заповѣдь за действията на 7 октомврий, отъ която по-важнитѣ параграфи гласятъ следното:

§ 3. Отрядътъ утре да заеме височитѣ южно отъ Копранларъ за което:

Полковникъ Цековъ — отъ 28-и полкъ 3 дружини, отъ 2-и пл. арт. полкъ 12 орждия, отъ 3-и с. с. артил. полкъ 4 орждия, отъ 2-а пионерна дружина (1-а рота) 2 взвода—да настжпи на западъ отъ пжтя Ючъ-Тепе—Ашикларъ—Исакларъ.

Полковникъ Сжбевъ — отъ 40-и полкъ, 3 дружини, отъ 2-и артил. пл. полкъ 6 орждия, отъ 3-и с. с. артил. полкъ 8 орждия, отъ 2-а пионерна дружина (1-а рота) 2 взвода — да настжпи източно отъ пжтя Ючъ-Тепе—Ашикларъ—Исакларъ (включително).

Лѣво странично прикритие — майоръ Загорски — отъ 28-и полкъ 1 дружина, отъ 3-и с. с. артил. полкъ 4 орждия — да настжпи по посока на Хасъмларъ и отхвърли противника къмъ гр. Кърджали.

Маневрени войски — подполковникъ Свинаровъ — отъ 40-и полкъ 1 дружина отъ 3-и с. с. артил. полкъ 8 орждия — утре въ 5 ч. пр. пл. да се съсрѣдоточи между селата Ючъ-Тепе и Чакърларъ."

Между това, отъ Щаба на 2-а армия пристигнаха до Хасковския отрядъ две заповѣди една следъ друга, отъ които втората отмѣняваше първата и съдържаше:

„Хасковскиятъ отрядъ да остане и се утвърди на заетитѣ отъ него мѣста, за да прикрива фланга и тила на армията".

Полковникъ Дѣловъ, вѣренъ на своя войсководски инстинктъ и познаващъ много по-добре обстоятелствата на самото мѣсто на действията, не отмѣни заповѣдьта си за настжпление. Както и до сега, така и въ тоя моментъ, той изповѣдваше твърдо най-ценния принципъ на военното дѣло, упорито да преследва постигането на поставената цель — въ случая достигането до долината на р. Арда.

Действията на българскитѣ тактически подѣления презъ деня се изравяватъ въ по бавни или по-бързи движения напредъ, нѣкжде въ боенъ редъ, на повечето мѣста въ походенъ строй и почти никжде съ бой, освенъ при с. Алимбейлеръ, дето челниятъ отрядъ на Лѣвото странично прикритие биде обстреляно съ пехотенъ огънь отъ височинитѣ при Хасъмларъ. Подкрепенъ тоя челенъ отрядъ съ единъ взводъ, турцитѣ бидоха прогонени и въ 4 ч. 45 м. Лѣвото странично прикритие зае с. Хасъмларъ, дето и се разположи за нощуване. Презъ нощьта полковникъ Дѣловъ донесе следното:

„На 7 октомврий въ 8 ч. сл. пл. отрядътъ се установи за нощуване въ селата Карадемиръ, Гьоклемезлеръ и Есмерли, а преднитѣ му части — южно отъ поменатитѣ села. Пленени: единъ майоръ и едно отдѣление войници. Заловени часть отъ съестнитѣ имъ и хранителни припаси. Противникътъ отстжпва по посока на Кърджали".

Действията на 7 октомврий на турцитѣ. Безнадежното състояние на корпуса.

Кърджалийскиятъ турски корпусъ бѣше плячка на най-онеправдана паника. Липсата на решително военно командуване отъ турска страна, липсата на ясна и здрава тактическа мисъль въ Щаба на корпуса и мрачното мъгляво и дъждовно време спомогнаха паниката да вземе размѣритѣ на пълна деморализация на частитѣ. Около 4 ч. 30 м. сутриньта отъ Ашикларъ пристигнаха въ Кърджали командиритъ на 36-и низамски полкъ и началникътъ на опълченската дивизия, които докладваха на командира на корпуса за отстжплението на частитѣ имъ, за безредието въ тѣхъ, което вече се знаеше. Въ 5 часа пристигна и началникътъ на редифската дивизия, който докладва, че:

„Къмъ полунощь срещу 20. X. въ табуритѣ останаха едва по 20—150 човѣка, а отъ хората въ преднитѣ постове само 50—60 души; другитѣ части ги нѣмаше. Бѣгащето население запрещи пжтищата съ колитѣ си. Когато получихъ сведение, че неприятелътъ възнамѣрява да нападне внезапно, лично се явихъ при преднитѣ постове, като заповѣдахъ на командира на батареята да бжде готова за всѣка възможность, обаче, последниятъ ми каза, че батареята заминала за Кърджали и че следъ нея заминала и картечната рота".

„Причината, бележи Мехмедъ Мурадъ, да се разпръснатъ и отстжпятъ въ безпорядъкъ частитѣ бѣше следнята: на $^{3}/_{36}$ табуръ и на 1 табуръ отъ Палаския полкъ бѣше дадена заповѣдь (6.X.) да отстжпятъ презъ Гьоклемзлеръ за Ашикларъ. Вмѣсто това, обаче, поменатитѣ се оттеглиха по пжтя Алимбейлеръ—Хасъмларъ—Ашикларъ, който пжть се пресича отъ шосето непосрѣдствено задъ частитѣ, които се намираха при Ашикларъ. Редифитѣ и опълченцитѣ тукъ, щомъ усѣтиха, че задъ тѣхъ отстжпватъ войски, веднага се втурнаха назадъ. За разбъркване на частитѣ не малко сж допринесли и колитѣ на населението, което бѣгаше. Впрочемъ, една трета отъ войницитѣ на Кърджалийския полкъ бѣха се разотишли още на 5 срещу 6 октомврий по селата при семействата си, съ което и се обяснява, защо нѣмаше достатъчно войници за заемане на позиция съответна на полкъ при Гьоклемзлеръ".

Събранитѣ войници въ Кърджали и опитъ да се подредатъ.

Яверъ паша и сега, вмѣсто да командува чрезъ началницитѣ на дивизиитѣ, като имъ опрецѣли ясни тактически задачи, сборно мѣсто за всѣка дивизия, на коя отъ тѣхъ се възлага да вземе мѣрки за охранение къмъ страната на противника общо за корпуса и като следъ това вече изисква отъ тѣхъ лично, даде обща къса заповѣдь, обаче, продължи да дава заповѣди и до отдѣлно на частитѣ. Тъй началницитѣ на дивизиитѣ почти не бѣха господари на повѣренитѣ имъ полкове. Въ 6 ч. 15 м., наистина, той заповѣда частитѣ му да се събератъ въ града, като се поставятъ наблюдателни застави по Егбералтийскитѣ височини и тия на западъ отъ тѣхъ и като се

изпратятъ конни разезди за разузнаване къмъ страната на неприятеля, обаче, коя дивизия где да се събере, отъ коя да се организира охраната, и какви задачи иматъ дивизиитѣ въ случай на неприятелско нападение, не опредѣли. Къмъ 7 часа въ двора на казармата въ Кърджали се събрали около 2000 души.

„Положението на корпуса, бележи Мехмедъ Мурадъ, бѣше безнадеждно. Много офицери не стоеха на чело на частитѣ си. Войницитѣ сжщо се пръснаха". При отстжплението бѣха изоставили една пл. батарея на позиция на Исакларската височина, макаръ презъ нощьта да е била охранявана отъ Кушукавашкия опълченски табуръ, но той сутриньта се разбѣгалъ. На молбата на командира на батареята за помощь, дадена му била заповѣдь да прибере батареята си въ Кърджали. Дадената заповѣдь на Палаския полкъ, чиито дружини броели по 80 души, да тръгне за Ашикларъ, съ задача да разузнава и охранява, като постави постове при Ашикларъ, не могла да се изпълни, понеже дружинитѣ му не могли да направятъ нито 30—40 крачки напредъ. Въпрѣки всички разпореждания на Яверъ паша още презъ нощьта чрезъ щабнитѣ офицери, за да могатъ да се събератъ всички пръснати войници и офицери, та следъ това да се оттеглятъ южно отъ р. Арда на височитѣ при Джебирогулларъ, дето да се приведатъ въ редъ, резултати се получиха много малки.

Събранитѣ войници и части въ града безредно потеглятъ на югъ презъ р. Арда.

„Щабътъ на корпуса бележи Мехмедъ Мурадъ, въ 10 часа се оттегли на височитѣ при Джебирогулларъ, южно отъ Арда. Дошлитѣ отъ вечерьта по тия височини офицери отъ Щаба на корпуса не могли да спратъ никого тукъ. Войницитѣ, които бѣха преминали още презъ нощьта, бѣха се пръснали по околнитѣ села, кждето и преношуваха. Тѣ стреляха произволно, което предизвикваше паника, предполагайки, че се е появилъ неприятель. Отъ разни страни приждаха войници на групи—групи отъ 5—16 души. По този начинъ до 12 ч. се събраха около 3000 души, хора отъ 2-и и 3-и низамски табури и Кърджалийския и Палаския полкове. Конницитѣ отъ една страна се събираха, отъ друга се пръскаха; никой не взимаше грижата да ги приведе въ редъ. Най-после, работата дойде до тамъ, щото всѣки да си плюе на краката. Потокъ отъ хора потегли къмъ Мастанлж и Гюмюрджина. Само подъ страхъ на застрелване можа отчасти да се спре потока".

Между това, въ 13 часа се получило донесение отъ пратения въ разузнаване ескадронъ, че на линията Ашакларъ—Каракая—Айваджикъ нѣма неприятель, а въ 14 ч и второ донесение, че при Гьоклемезлеръ има нѣкоя конна неприятелска часть (такова нѣщо въ действителность нѣмаше, понеже придадения къмъ Хасковския отрядъ ескадронъ още не бѣ при-

стигналъ), че въ околностьта горятъ нѣкои села, че въ Карагьозлеръ, Яйладжикъ и Карабахтлж нѣма неприятель, че въ Ашикларъ билъ оставенъ единъ турски офицерски разездъ и че нѣмало опасность, ако частитѣ се върнатъ въ Кърджали.

Връщане обратно въ Кърджали на северъ отъ Арда.

Тия сведения дадоха куражъ на Яверъ паша и той, заедно съ частитѣ на лице, се върна обратно въ Кърджали. Табуритѣ на 36-и полкъ, Кърджалийския и Палаския полкове се оказаха съ по 300—400 души; тия на Егридеренския по 40—50 души, пионерната рота—180 души, Кърджалийската гранична рота около 40—50 души. Въ 16 ч. 40 м. се разпореди да се постави охрана по височинитѣ при Айваджикъ и Исакларъ, обаче, въ 18 часа се получило донесение, че предни постове се успѣло да се поставятъ само при Джепаненикъ. Въ 19 ч. Яверъ паша даде заповѣдь на командира на Палаския полкъ да назначи караули и въдвори редъ и дисциплина въ града и да се вематъ мѣрки, за да се прѣчи на войницитѣ да бѣгатъ, като се назначатъ патраули по посокитѣ Салихлеръ, Мастанлж и Алкая.

И така, на 7 октомврий Кърджалийскиятъ корпусъ още остава въ едно деморализирано положение, хората и частитѣ сж се движили отъ северъ къмъ югъ и обратно, почти при пълно изгубване органическата връзка всрѣдъ тѣхъ. Положенитѣ грижи да се тури що-годе редъ дадоха известни резултати, но отъ 20-хилядния Кърджалийски корпусъ на лице бѣше само значително по-малката му часть. Но, и тя при такова понижено нравствено състояние, което, безъ съмнение, не би могло да издържи едно стремително настжпление отъ българска страна, особено ако то би било извършено отъ конни части, следвани отъ бърза пехота. Това за насъ сега е много ясно, обаче, въ време на действията полковникъ Дѣловъ бѣ въ тъмнина, презъ деня бѣ изгубилъ съприкосновението съ неприятеля, а и частитѣ му се движеха бавно, било поради мѣстностьта, било поради времето, било по липсата на конна часть за по-бързо разузнаване. Не трѣбва да се изпуща изъ предвидъ и това, че частитѣ на отряда отъ четири дена бѣха въ денонощни движения и действия.

Разпореждания за действията на 8 ноември на дветѣ страни.

Вечерьта на 7 октомврий полковникъ Дѣловъ не получи заповѣдь за действията за 8 октомврий отъ Щаба на 2-а армия, но и сега, както всѣкога до тоя моментъ, той реши да не чака заповѣдь, а да продължи действията до постигане цельта — завземане на гр. Кърджали, т. е. лѣвия брѣгъ на р. Арда, гдето по висотитѣ можеше да се организира позиция за успѣшна маневренна отбрана. Въ 10 часа сл. пл. той издаде своята оперативна заповѣдь за действията на 8 октомврий, като общата задача опредѣли: отрядътъ „да завземе гр. Кърджали, като съ преднитѣ си части заеме главнитѣ съобщения на р. Арда между селата Алкая и Игерджели-Кебиръ (Яджели)". Тактическото подѣление и състава на подѣленията оставаха сжщитѣ, както въ заповѣдьта за действията презъ изтеклия день, само къмъ Лѣвото странично прикритие придаде една рота отъ 7-а гранична дружина. Дѣсната колона бѣ насочена по пжтя Карадемиръ—Каракая—Керемитлеръ—Кърджали, Лѣвата колона по пжтя Гьоклемезлеръ—Ишикларъ—Исакларъ—Кърджали, Лѣвото странично прикритие по пжтя Есмерли—Хасъмларъ—Кабавиранъ—Айваджикъ—Ишикларъ—Хорозларъ—Кърджали.

Отъ своя страна генералъ Мехмедъ Яверъ паша, обнадежденъ отъ донесенията на своя ескадронъ, че на северъ отъ Кърджали на доста делечно разстояние нѣма български войски, макаръ сведенията отъ тия донесения да бѣха оскждни и, главно, за моментитѣ отъ около пладне и 1—2 часа следъ това, реши да отбранява гр. Кърджали, като приеме боя на височинитѣ северно около града, ако неприятельтъ настжпи. Следъ полунощь въ 3 часа той издаде следната заповѣдь, въ която не е ясна тактическата идея:

„1. — Неприятелскитѣ части се намиратъ въ околностьта на Алим бейлеръ и Хасъмларъ. Споредъ последни сведения Гьоклемезлеръ е празенъ.

2. — Да се изпратятъ къмъ Хасъмларъ, Ишикларъ, Дагхарманлж и Хамидкьой разезди, като имъ се дадатъ съответни указания и като по рвата посока началникътъ да бжде офицеръ, а по другитѣ — подфицери.

3. — За да се парират и отблъснатъ вѣроятнитѣ неприятелски действия при Хасъмларъ и околностьта, частитѣ да заематъ следнитѣ мѣста:

а. — Два табура отъ Кърджалийския полкъ да заематъ позиция на височинитѣ северо-източно отъ Исхакларъ, а единъ табуръ по височинитѣ около Айваджикъ да заеме подготвителна позиция.

б. — Една батарея отъ артил. отдѣление да заеме очаквателна позиция около Кърларъ, а друга една батарея да остане въ Кърджали като резервъ.

4. — Табуритѣ на 36-ия полкъ, картечната рота на Палаския полкъ батареята и пограничната рота да останатъ около казармата въ резервъ и готови да потеглятъ всѣки моментъ.

Частитѣ да стоятъ твърдо на мѣстата си, като изпратятъ предъ себе си охранение и държатъ свръзка по между си.

5. — Ескадронътъ да даде 10 конника въ разпореждане на Щаба на дивизията, а съ останалитѣ хора да остане въ подчинение на Щаба на корпуса.

6. — Тежкиятъ обозъ да се остави предъ казармата.

7. — Щабътъ на корпуса ще остане предъ казармата".

Подполк. Мехмедъ Мурадъ, като дава тая заповѣдь въ книгата си, и като бележи, че отъ 20-хилядния Кърджалийски корпусъ на лице имаше 2800 души, че турскитѣ загуби до 8 октомврий бѣха 1 офицеръ и 50—60 войника ранени и убити, и че духътъ на корпуса бѣше тъй понижен, че не би могло да се влѣзе съ него въ сериозенъ бой, смѣта, че повеждането

на частитѣ на северъ отъ Арда бѣше погрѣшно. Това можеше, казва той, да се извърши само отъ ескадрона, картечната рота и артилерия, като имъ се възложеше задача да разузнаватъ и водятъ демонстративенъ бой. Сжщиятъ авторъ следъ това казва: „Командирътъ на корпуса, когато въ 6 часа видѣ, че частитѣ не само не бѣха потеглили, но и не бѣха готови да тръгнатъ, самъ се яви на сборния пунктъ, кждето следъ като накара да се развѣятъ знамената, заповѣда на глашатаитѣ да викатъ да се яватъ всички хора подъ знамената. Така поставени хората да се видятъ очи съ очи, преди да се влѣзе въ контактъ съ противника, даваше да се разбератъ резултатитѣ още въ началото на боя. Като крайна мѣрка бѣше още и раздаването на пушки и патрони на войницитѣ отъ пристигналия отъ Гюмюрджина огнестрелень паркъ, наброяващъ около 300 души“ (71 стр.).

Боятъ при Кърджали на 8-и октомврий. Тактическитѣ подѣления на Хасковския отрядъ потеглиха въ походенъ редъ по опредѣленитѣ имъ посоки, като Дѣсната колона тръгна въ 6 ч. 30 м. пр. пл., а другитѣ въ 8 ч. пр. пл. И, докато турцитѣ успѣятъ да заематъ командующитѣ височини, северно отъ Кърджали, българитѣ ги изпревариха, и на тия височини се разви, така да кажемъ, единъ видъ срещенъ бой, въ който скоро турцитѣ бидоха разбити и обърнати въ пълно безредно отстжпление.

Донесенията до Яверъ паша за настжплението на българитѣ затекоха още въ 6 ч. 30 м. пр пл. Разузнавателната часть отъ Ашикларъ донесе, че една българска рота настжпва отъ Хамидкьой къмъ Каракая, което бѣше вѣрно. Дадената заповѣдь по тоя поводъ на Дарждеренския табуръ, който още миналия день вечерьта е ималъ нареждане да прати въ тая посока една рота въ предно охранение, но не бѣ изпратилъ, сега потегли едва въ 7 ч. 30 м. къмъ сжщата важна посока. Въ 8 ч. 30 м. корпусътъ получи второ доносение отъ Ашикларъ, че една българска дружина се движи отъ Гьоклемезлеръ за Ашикларъ. Въ 9 часа боятъ вече пламтѣше съ растяща сила почти по цѣлия фронтъ. Повечето български батареи и турскитѣ вече се обстрелваха взаимно, както и пренасяха огъня си по явяващитѣ се предъ тѣхъ неприятелски пехотни части. По-сериозна борба се разви отъ Дѣсната българска колона, южно отъ с. Каракая и при височината при Керемитлеръ, дето действуваха Дарждеренскиятъ табуръ и пионерната рота, които къмъ пладне бидоха обърнати окончателно въ безредно отстжпление, преследвани отъ българскитѣ части съ пехогенъ и артилертйски огънь, а по-късно и съ движение по следитѣ имъ. При Лѣвата колона авангардътъ скоро следъ тръгването биде спренъ и заставенъ да се развърне за бой предъ село Тузлукъ и съседнитѣ висоти, заети

отъ единъ табуръ. Въ 9 часа план. батарея откри огънь по турскитѣ вериги, и нашитѣ роти успѣха да достигнатъ едва на 1200 кр. отъ тѣхъ, дето спрѣха поради силния имъ огънь. Тукъ въ помощь на преднитѣ турски части настжпи 1-и табуръ отъ Кърджалийския редифски полкъ, обаче, 1-а рота отъ 40-и полкъ успѣ да заеме височината при Копранларъ, преди да бжде заета отъ настжпващитѣ части на поменатия редифски табуръ. Въ 10 часа турската батарея, разположена на позиция между Кърларъ и Хорозларъ, откри огънь по българската план. батарея и боятъ тукъ почна да се развива съ растяща интенсивность. Турцитѣ усилиха бойната линия съ 2-ия табуръ отъ Кърджалийския редифски полкъ, а 3-ия табуръ се насочи отъ Тузлукъ къмъ Керемитлеръ съ цель да се яви въ флангъ на авангврда на Дѣсната българска колона. Къмъ сжщото време турската батарея бѣ заставила българската не с. с. планинска батарея да замълчи, но въ 10 ч. 25 м. две пол. с. с. батареи отъ 3-и артил. полкъ вече бѣха заели позиции, южно отъ Ашикларъ и откриха огънь по турската батарея, която следъ 15 минути биде заставена да замълчи. Между това, началникътъ на Лѣватата колона бѣ усилилъ бойната часть съ две дружини последователно и къмъ пладне съ съдействието на батареитѣ цѣлиятъ боенъ строй на колоната се понесе напредъ. Турцитѣ не дочакаха удара на ножъ и отстжпиха въ голѣмо безредие. Въ 12 часа по пладне българитѣ завладѣха тѣхната позиция и почнаха да преследватъ съ огънь, а следъ това и съ движение.

За да се постигне тоя успѣхъ, дѣлъ има и Лѣвото странично прикритие, което бѣ тръгнало отъ Хасъмларъ въ 9 ч. 20 м. и се движеше въ три малки колони. Въ 10 ч. 30 м. неговитѣ роти заеха висотитѣ при Айваджикъ. Тукъ тѣ забелезаха турски части въ боенъ редъ да настжпватъ къмъ северъ. Веднага 8-а рота зае хребета, западно отъ Айваджикъ, и откри огънь по турцитѣ, които се почувствуваха застрашени отъ фланга и отдѣлиха две-три роти, за да се противопоставятъ на обхода. Тѣзи турски роти, които бѣха отъ 36-и низамски полкъ, настжпиха срещу 8-а рота, но бидоха спрѣни съ огънь на 1000 крачки отъ нея. Тъкмо въ това време съ голѣми усилия батареята отъ Лѣвото странично прикритие можа да извади на позиция едно орждие на ржце, което веднага откри огънь въ 11 ч. 5 м. по турската батарея при Хорозлоръ на единъ километъръ отъ него. Скоро на позицията излѣзе и другото орждие отъ взвода, който пренесе огъня по турската пехота, която настжпваше противъ Лѣвата колона и която пехота веднага почна да отстжпва на югъ, къмъ Кърджали, преследвана отъ нашитѣ тамъ части съ огънь.

За забелязване е, че Лѣвото странично прикритие при настжплението си се е сблъскало съ най-здравата турска часть, 36-и низамски полкъ, чийто командиръ, Фазълъ бей,

обаче, бѣше се очерталъ, както видѣхме по-рано, подъ твърде мрачна свѣтлина. Фазълъ бей, тъкмо когато дружинитѣ му настжпвали отъ източна страна на с. Хорозларъ право на северъ, поискалъ отъ Щаба на корпуса отпускъ по болесть. Мехмедъ Мурадъ, който отбелезва тоя фактъ въ книгата си, казва: „Чудно е, че исканиятъ отпускъ му се разреши и то въ момента, когато полкътъ му току-що влизаше въ бой. При това, командирътъ на полка не донесе за това въ дивизията, нито пъкъ предупреди командиритѣ на табуритѣ" (75 стр.).

Лѣвото странично прикритие на Хасковския отрядъ има и друга една заслуга, че съ самото си присжтствие въ повѣрената му посока, въведе днесъ въ заблуждение командирътъ на 2/36 табуръ, който въ 9 часа донесълъ въ Щаба на корпуса, че неприятельтъ въ състава единъ пехотенъ и единъ коненъ полкъ съ артилерия се движелъ къмъ долината на Арда по посока на Ерджели. Генералъ Мехмедъ Яверъ паша и въ тоя случай безкритично повѣрва на съвсемъ преувеличеното донесение отъ командира на табура и, като се почувствува застрашенъ, набърже даде заповѣдь планинската батарея, която до тоя часъ бѣше въ резервъ съ картечната рота, да минатъ южно отъ Арда и заематъ позиция при с. Сархошларъ, а ескадронътъ, който стоеше въ бездействие, биде изпратенъ да разузнава по долината на Арда.

Въ 11 ч. 30 м. Яверъ паша отъ височината при Джебирогулларъ наблюдаваше боя и виждаше погрома на частитѣ си. Безъ да чака донесения отъ ескадрона, въ 12 часа той даде заповѣдь за отстжпление на корпуса, която фактически не бѣ и нуждна, защото всички отстжпваха, а нуждно бѣше да се произведе съ една по-свѣжа часть контъратака на чело на нѣкой смѣлъ подчиненъ или даже като застане на чело самъ той и по тоя начинъ, като се позадържи неприятеля, па даже се внесе смущение всрѣдъ него, да даде условия и време, частитѣ да извършатъ отстжплението си въ възможно по-голѣмъ редъ.

Въ 15 часа при Джебирогулларъ се събраха едвамъ 300 души, макаръ че бѣха отстжпили всички части. Яверъ паша начело на ескадрона, артилерията, картечната рота и събралитѣ се южно отъ Арда нѣколко стотици души войници потегли за моста, северно отъ Мастанлж, дето пристигна въ 16 ч. 30 м. и дето намѣри събрани други 300 души. Съ така събранитѣ 1000 души отъ 20-хилядния си корпусъ, той потегли въ най-жалко положение на корпусенъ командиръ безъ корпусъ за Мастанлж, дето пристигна въ 18 часа.

Загубитѣ презъ тоя день на Кърджалийския корпусъ бѣха 200 души ранени и убити, а на българитѣ —5 убити и 41 ранени. Освенъ това, българитѣ плениха 18 войници и 1 щабъ-офицеръ и намѣриха въ града 1000 сандъци патрони, 300 палатки, 80 сандъка снаряди, много пушки и раници

хвърлени отъ войници по пжтищата, много хранителни припаси, складове и пр.

* * *

Победата при тия действия се дължи въ най-голѣмъ дѣлъ лично на полковника Дѣловъ. Поражението на Кърджалийския корпусъ доби формата на безподобенъ погромъ по вина на самия генералъ Мехмедъ Яверъ паша. Очевидно е, че началникъ Щаба на Хасковския отрядъ, капитанъ Дюдюковъ, въ всѣко отношение превъзхождаше въ несравнима мѣрка началникъ Щаба на Кърджалийския корпусъ. Българскитѣ подолни началници и частитѣ имъ доблестно изпълниха заповѣдитѣ, които имъ се даваха и въ всичкитѣ случаи, надъхани отъ убеждението, че трѣбва да се победи, се проявиха готови за всѣка жертва. Турскитѣ по-долни началници и частитѣ имъ, по силата каточели на нѣкаква магия, на нѣкакъвъ хипнозъ, който Яверъ паша можеше да задуши само чрезъ едно смѣло настжпление съ събрани сили, се проявиха съ рѣдки изключения много впечатлителни и просто не готови за борба и победа. Нѣкои отъ офицеритѣ въ корпуса, както видѣхме, просто се очертаха безъ елементарна военна доблесть и съ нищо не изпълниха назначението си на команденъ органъ, който е душата на войскитѣ. Тъй, за лишенъ пжть, се потвърди вѣчната истина, че *тамъ гдето офицеритъ сж си турили главата въ торбата и свирепо държатъ за дисциплината, като вськога и вськжде сж първи въ борбата, тамъ подвигътъ на* капитанъ Хайдаръ ефенди, на полковникъ Дѣловъ, капитанъ Бояджиевъ, капитанъ Аджаровъ, капитанъ Исмаилъ бей и пр. не ще бждатъ рѣдки, нито изключителни.

Войскитѣ побеждаватъ, до когато сж водени отъ храбри, доблестни и знающи дѣлото си офицери.

Къмъ книжката „Боеветѣ въ Източнитѣ Родопи отъ границата до гр. Кърджали въ войната съ турцитѣ презъ 1912 г.".

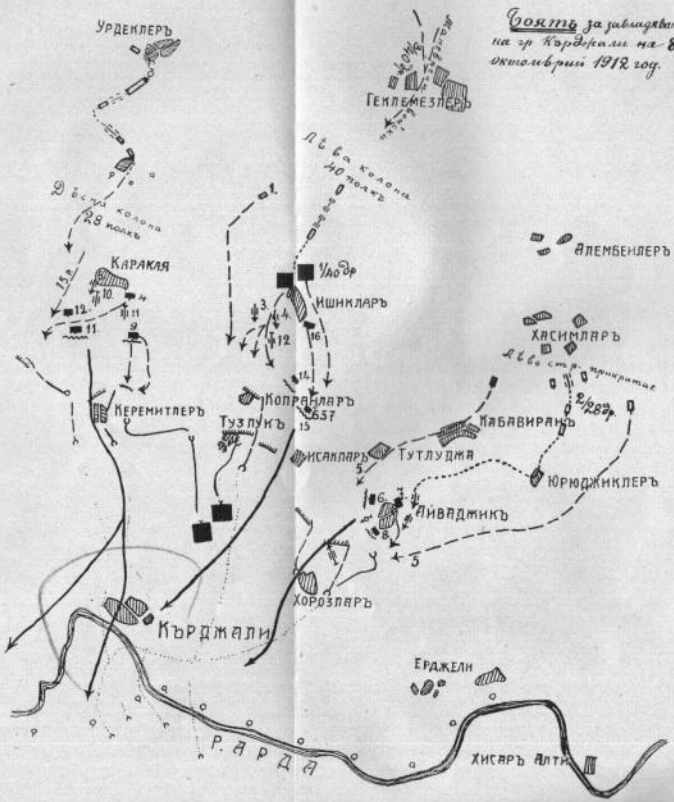

Още стотици книги на дейци родени в географска област Македония може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски"
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

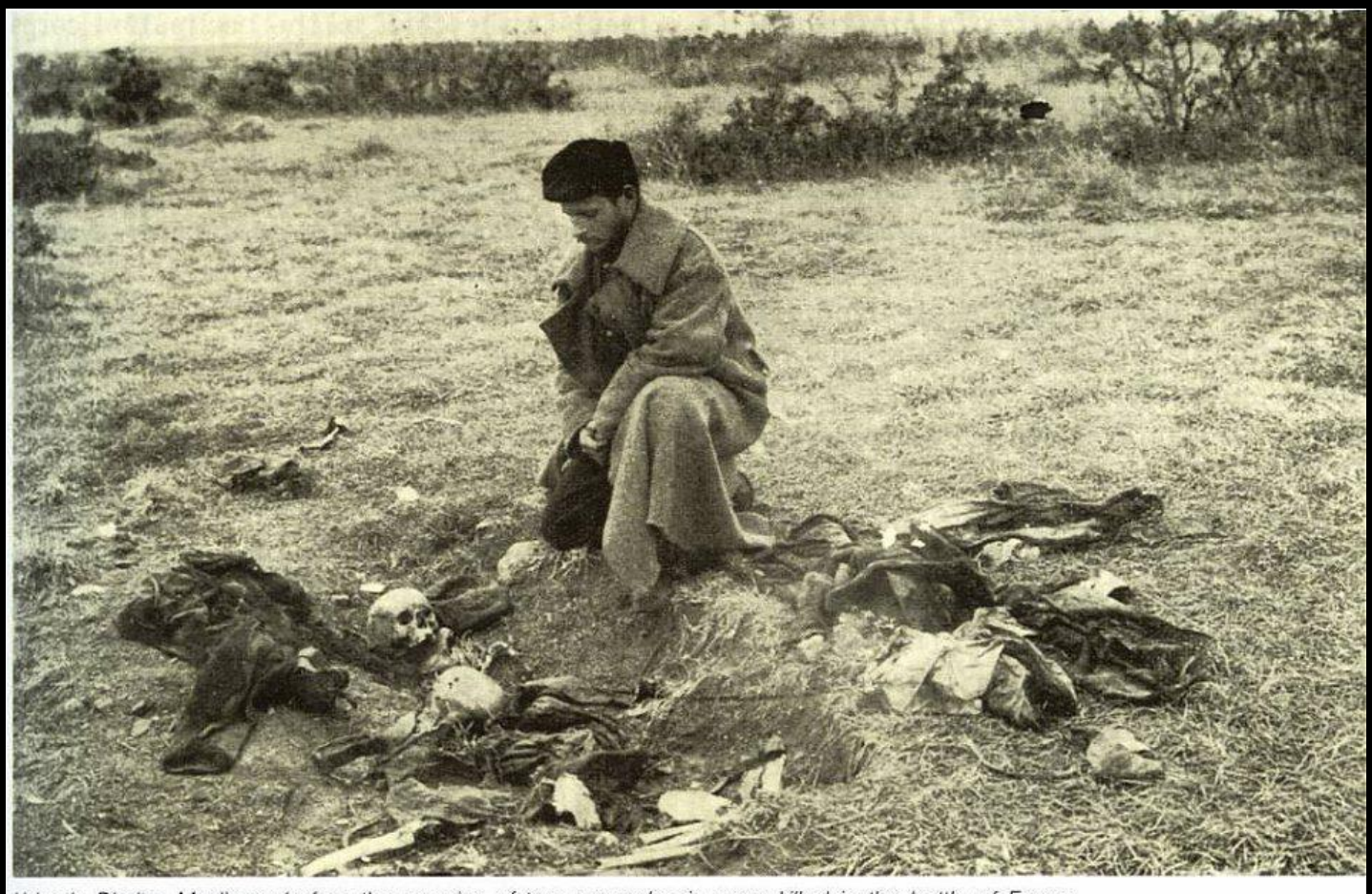

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres